

Κατja Sporn (επιμ.)
με τη συνεργασία του Θεμιστοκλή Μπιλή

Το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών

Αρχιτεκτονική και ιστορία

Katja Sporn (επιμ.)

με τη συνεργασία του Θεμιστοκλή Μπιλή

Το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών

Αρχιτεκτονική και ιστορία

Στοιχεία έκδοσης

Σύνταξη και γενική επιμέλεια έκδοσης: Katja Sporn

Επιμέλεια ελληνικής έκδοσης: Simon Hoffmann, Ulrike Schulz

Μεταφράσεις από τα γερμανικά: Ειρήνη Μαραθάκη

Επιμέλεια κειμένου: Ειρήνη Μαραθάκη, Θέμης Μπιλής

Καλλιτεχνικός σχεδιασμός: Julia Engelhardt

Σελιδοποίηση ελληνικού κειμένου: Κώστας Λεγάκης

Επεξεργασία εικόνων: Hans P. Birk, Julia Engelhardt

Τυπογραφείο: www.printfair.gr

Τεύχη: 2000

Διατηρούνται όλα τα νόμιμα δικαιώματα, και ιδιαιτέρως τα δικαιώματα της μετάφρασης σε ξένες γλώσσες.

Επιτρέπεται η αναπαραγωγή ή αναδημοσίευση του παρόντος έργου, αποσπασματικά ή στο σύνολό του, με οποιοδήποτε μέσο, ηλεκτρονικό ή μηχανικό, μόνο με προηγούμενη έγγραφη άδεια του εκδότη. Δικαιώματα εικόνων μπορούν να δοθούν κατόπιν συνεννόησης.

ISBN: 978-618-83873-1-7

© Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο, Παράρτημα Αθηνών

Φειδίου 1, 10678 Αθήνα

Τηλ.: 210 33 07 400, Fax: 210 38 14 762

Email: sekretariat.athen@dainst.de

www.dainst.org/standort/athen

www.facebook.com/DAIAthen

ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΑΘΗΝΑ

Περιεχόμενα

6	Πρόλογος Katja Sporn	47	Φίλοι ή ανταγωνιστές; Dörfeld και Ziller, οι αρχιτέκτονες του κτηρίου του Ινστιτούτου Hermann J. Kienast , με μία συμβολή της Katja Sporn
8	Το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών – Εξέλιξη και σημασία Katja Sporn	50	30 χρόνια πριν: οι εκτεταμένες εργασίες αποκατάστασης, 1983–1985 Κωνσταντίνος Π. Μυλωνάς
22	Το κτήριο και η εξέλιξη της πόλης Θεμιστοκλής Μπιλής	52	Μία αέναη διαδικασία: εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης Katja Sporn
28	Μάρμαρο, πέτρα, σίδηρο, τούβλα και σοβάς: η κατασκευή του κτηρίου Katja Sporn – Θεμιστοκλής Μπιλής	55	Οι αισθητικές δίνες του τσιλλερικού κόσμου Νίκος Βατόπουλος
Δοκίμια		57	Αναμνήσεις από μια άλλη εποχή Άγγελος Δεληβορριάς (†) , με ένα σχόλιο της Katja Sporn
44	Δύο σημαντικά δείγματα του αθηναϊκού νεοκλασικισμού σε άμεση γειτνίαση: Το ΓΑΙ Αθηνών και η έπαυλη Prokesch von Osten Μάνος Μπίρης	60	Σχετικά με τους συγγραφείς
		61	Επιλεγμένη βιβλιογραφία
		62	Προέλευση εικόνων

Πρόλογος

Το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο (ΓΑΙ/DAI) Αθηνών καλύπτει με τις δραστηριότητές του ένα ευρύ θεματικό φάσμα σχετικά με τη διερεύνηση του αρχαίου πολιτισμού της Ελλάδας. Τα ιερά της Ολυμπίας, της Σάμου και του Καλαποδίου, η μυκηναϊκή ακρόπολη της Τίρυνθας και η σημαντική αρχαία νεκρόπολη της Αθήνας, ο Κεραμεικός, συγκαταλέγονται στα παγκοσμίως αναγνωρισμένα ερευνητικά προγράμματα του παραρτήματος. Οι εργασίες παρουσιάζουν μέγιστη ποικιλία: πέρα από τις ανασκαφές, η προσοχή στρέφεται ολοένα και περισσότερο στη μελέτη του πλούσιου ανασκαφικού υλικού, στην τεκμηρίωση, στη δημοσίευση, αλλά και στη διάδοση με διδακτικό τρόπο των ανασκαφικών αποτελεσμάτων. Μαθήματα για νέους επιστήμονες ενισχύουν την πρόσβαση στα αρχαία πολιτιστικά κατάλοιπα και την κατανόησή τους, ενώ συγχρόνως συμβάλλουν στις γερmano-ελληνικές ανταλλαγές. Στα καθήκοντα του Ινστιτούτου περιλαμβάνονται και μέτρα για τη συντήρηση και την παρουσίαση των αρχαιοτήτων στο αρχαιολογικό πεδίο.

Όχι αρχαίο, αλλά εξαιρετικά σημαντικό για την ιστορία και τη μορφή της πόλης, είναι το χαρακτηρισμένο από το 1972 ως προστατευόμενο μνημείο κτήριο του Ινστιτούτου στην Αθήνα, το οποίο το 2018 συμπληρώνει 130 χρόνια από την ανέγερσή του. Στο σύγχρονο κέντρο της πόλης το κτήριο τραβά ευχάριστα την προσοχή. Το κλασικιστικό κτίσμα, η μεγάλη εξειδικευμένη Βιβλιοθήκη, που χρησιμοποιείται από πολυάριθμους επιστήμονες από όλον τον κόσμο, καθώς και τα τρέχοντα προγράμματα του παραρτήματος της Αθήνας, αντιπροσωπεύουν στον ίδιο βαθμό την παράδοση, τη συνέχεια και την καινοτομία. Απόκειται σε μας να φροντίσουμε κατάλληλα αυτήν τη σημαντική κληρονομιά και να τη διατηρήσουμε για τις ερχόμενες γενιές.

Η παρούσα έκδοση διαρθρώνεται σε δύο τμήματα: τα πρώτα τρία άρθρα είναι αφιερωμένα στην ιστορία του παραρτήματος της Αθήνας, στη σχέση του κτηρίου με την ιστορία της πόλης στη νεότερη εποχή και στην αρχιτεκτονική σημασία του. Ακολουθεί το δεύτερο μέρος με σύντομα δοκίμια προσώπων που διατηρούν εδώ και πολύ καιρό

στενή σχέση με το Ινστιτούτο και έχουν ήδη ασχοληθεί με αυτό από διαφορετικές σκοπιές. Ένα από τα πρόσωπα αυτά είναι ο Hermann J. Kienast, ο οποίος ως ερευνητής της ιστορίας της αρχιτεκτονικής και έως το 2004 ως Β΄ Διευθυντής του παραρτήματος Αθηνών και χρήστης του κτηρίου αφιέρωσε δεκαετίες στη μελέτη της ιστορίας και της σημασίας του καθώς και στη συντήρησή του. Γράφει εδώ για ένα πρόβλημα που έως τώρα δεν έχει αναδειχθεί επαρκώς στην ειδική βιβλιογραφία για τη νεοκλασική Αθήνα, δηλαδή για το ρόλο του Wilhelm Dörpfeld στον σχεδιασμό του κτηρίου του Ινστιτούτου, το οποίο χαρακτηρίζεται συνήθως ως σχέδιο του Ernst Ziller. Ο αρχιτέκτων Μάνος Μπίρης έχει συγγράψει διάφορα σημαντικά έργα για τη νεοκλασική αρχιτεκτονική της Αθήνας, στα οποία αναφέρεται και στο κτήριο του Ινστιτούτου. Εδώ γράφει για τη σημασία της αρχαιότερης έπαυλης του Prokesch von Osten, για τη διατήρηση της οποίας καταβάλλει εδώ και χρόνια προσπάθειες με ιδιαίτερη προσήλωση. Από τη σκοπιά της προστασίας των μνημείων, ο Κωνσταντίνος Π. Μυλωνάς αναφέρεται στο κείμενό του στο μεγάλο έργο συντήρησης στο Ινστιτούτο κατά τα έτη 1983–1985. Τότε είχε αναλάβει την αποκατάσταση των όψεων και των μπαλουστρών, έργο για το οποίο έλαβε το 1985 τη φημισμένη τιμητική διάκριση της Europa Nostra. Ο Άγγελος Δεληβορριάς καταγράφει στη συμβολή του την προσωπική ματιά ενός μακροχρόνιου και πιστού αναγνώστη απέναντι στις μεταβαλλόμενες γενιές που επισκέπτονται τη μοναδική Βιβλιοθήκη του Ινστιτούτου. Το δοκίμιο δημοσιεύεται εδώ μετά τον αδόκητο θάνατο του συγγραφέα του τον Απρίλιο 2018. Ο Δεληβορριάς συγκαταλεγόταν στους πιο φημισμένους Έλληνες αρχαιολόγους της μεταπολεμικής γενιάς, που μετά την εκπόνηση της διδακτορικής διατριβής τους στη Γερμανία είχαν μία λαμπρή σταδιοδρομία στην Ελλάδα. Ο δημοσιογράφος Νίκος Βατόπουλος δημοσιεύει συχνά στην εφημερίδα «Καθημερινή» άρθρα για την αρχιτεκτονική ιστορία της νεότερης Αθήνας. Σε αυτό το πλαίσιο έχει ήδη ασχοληθεί τόσο με το κτήριο του Ινστιτούτου όσο και με τη γειτονική έπαυλη Prokesch.

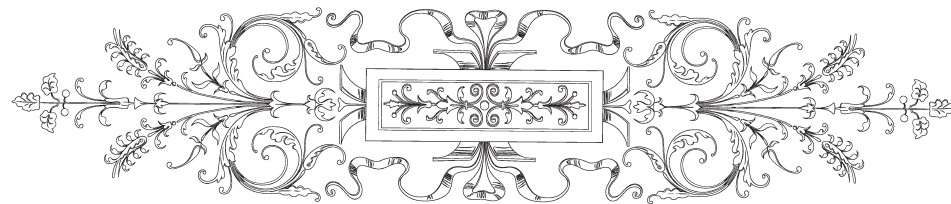
Πολυάριθμα τεκμήρια σχετικά με τον σχεδιασμό, τη δημιουργία, την εξέλιξη και τη χρήση του κτηρίου φυλάσσονται σε διάφορα αρχεία: στο Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών, στα Κεντρικά του ΓΑΙ στο Βερολίνο και στο Δημοτικό Αρχείο Wuppertal, όπου βρίσκεται το αρχείο του Wilhelm Dörpfeld. Περιλαμβάνουν σκίτσα, προσχέδια, σχέδια, καθώς και έγγραφα όπως οικοδομικούς λογαριασμούς, αλληλογραφία μεταξύ εντολοδοτών, χρηστών και εντολοδόχων, φωτογραφίες και αποκόμματα εφημερίδων. Πολλά από τα τεκμήρια είχαν ήδη συγκεντρωθεί από συναδέλφους του Ινστιτούτου της Αθήνας, μετά από κοπιώδη λεπτομερή εργασία, και αποτέλεσαν σημαντική βάση για τα τρία εισαγωγικά κεφάλαια. Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στον προαναφερθέντα Hermann J. Kienast, ο οποίος κατά τις δεκαετίες 1970 και 1980 συγκέντρωσε υλικό για την ιστορία του κτηρίου του Ινστιτούτου. Ο Klaus Herrmann, μελετητής της ιστορίας της αρχιτεκτονικής και επιστημονικός συνεργάτης του παραρτήματος Αθηνών για την Ολυμπία, είχε καταρτίσει μία μεγάλη συλλογή υλικού σχετικά με την προσωπικότητα και τη δραστηριότητα του Wilhelm Dörpfeld. Δυστυχώς λόγω του θανάτου του το 2015 ο Hermann δεν έμελλε να προχωρήσει στην αξιολόγηση της συλλογής αυτής. Χωρίς τις παραπάνω προεργασίες δεν θα ήταν δυνατή η δημιουργία αυτής της έκδοσης.

Για τη σημαντική υποστήριξή τους οφείλονται ευχαριστίες και σε πολυάριθμα άλλα πρόσωπα: κατ' αρχάς στον Θεμιστοκλή Μπιλή, ο οποίος ανέπτυξε το πρώτο σκεπτικό του ανά χείρας τεύχους και προσκάλεσε τους συγγραφείς να συμβάλουν με κείμενά τους· επίσης, επεξεργάστηκε πολλά από τα σχέδια, και όχι μόνο για το δικό του κείμενο – μά-

λιστα υπό τη διεύθυνσή του ετοιμάζονται τώρα οι φωτογραφιμετρικές αποτυπώσεις και οι νέες μετρήσεις του κτηρίου, που υλοποιεί με μεγάλη προσοχή η εταιρεία «Ιμάντωσις»· σε όλους τους συγγραφείς, επειδή απάντησαν στην πρόσκλησή μας και έδωσαν τα δοκίμιά τους· στην Erika Kunze-Götte και στην Έυν Τουλούπα για πληροφορίες σχετικά με το Ινστιτούτο υπό τη διεύθυνση του Emil Kunze· στους συναδέλφους στο Ινστιτούτο Katharina Brandt, Joachim Heiden, Simon Hoffmann, Alexandra Kankleit, Ειρήνη Μαραθάκη, Ulrike Schulz και Reinhard Senff για πολύτιμες υποδείξεις και διορθώσεις· στην Julia Engelhardt για τον γραφιστικό σχεδιασμό της έκδοσης και στον Κώστα Λεγάκη για την προσαρμογή του βιβλίου στα ελληνικά· στην Ειρήνη Μαραθάκη για την επιμελημένη μετάφραση από τα γερμανικά· στον Hans P. Birk για την επεξεργασία του υλικού, καθώς και στα φωτογραφικά αρχεία του Μουσείου Μπενάκη (Αλίκη Τσίργιαλου, Λεωνίδας Κουριαντάκης), στην Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (Σταύρος Ψηρούκης), στο Αρχείο της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα (Ναταλία Vogeikoff-Brogan), στην εφημερίδα «Καθημερινή» (Βασίλης Μινακάκης), στο Δημοτικό Αρχείο Wuppertal (Torsten Dette) και στη Βαυαρική Κρατική Βιβλιοθήκη του Μονάχου (Angelika Betz) για διάθεση αρχειακού και φωτογραφικού υλικού.

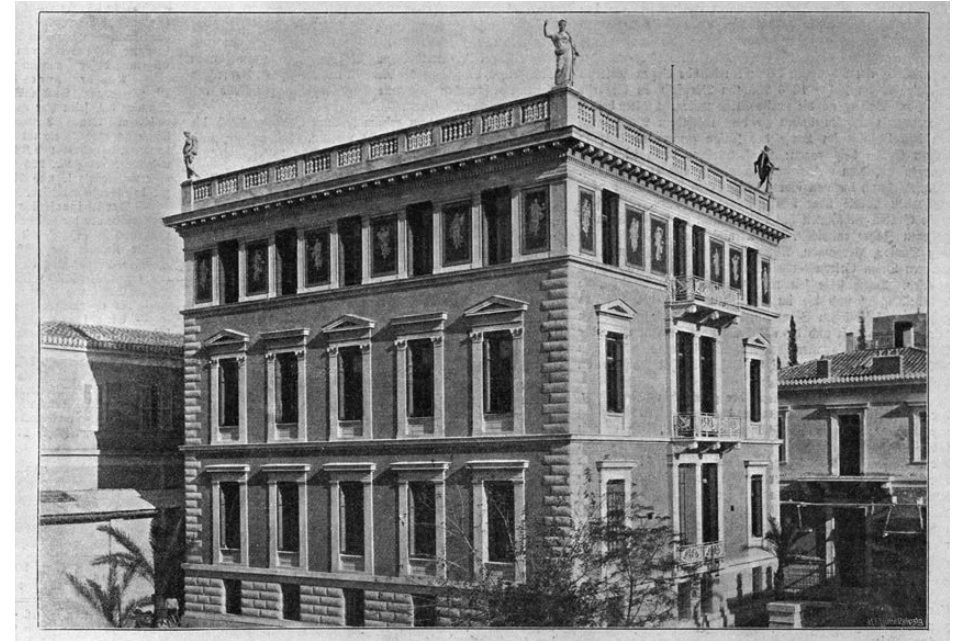
Katja Sporn

Αθήνα, Οκτώβριος 2018

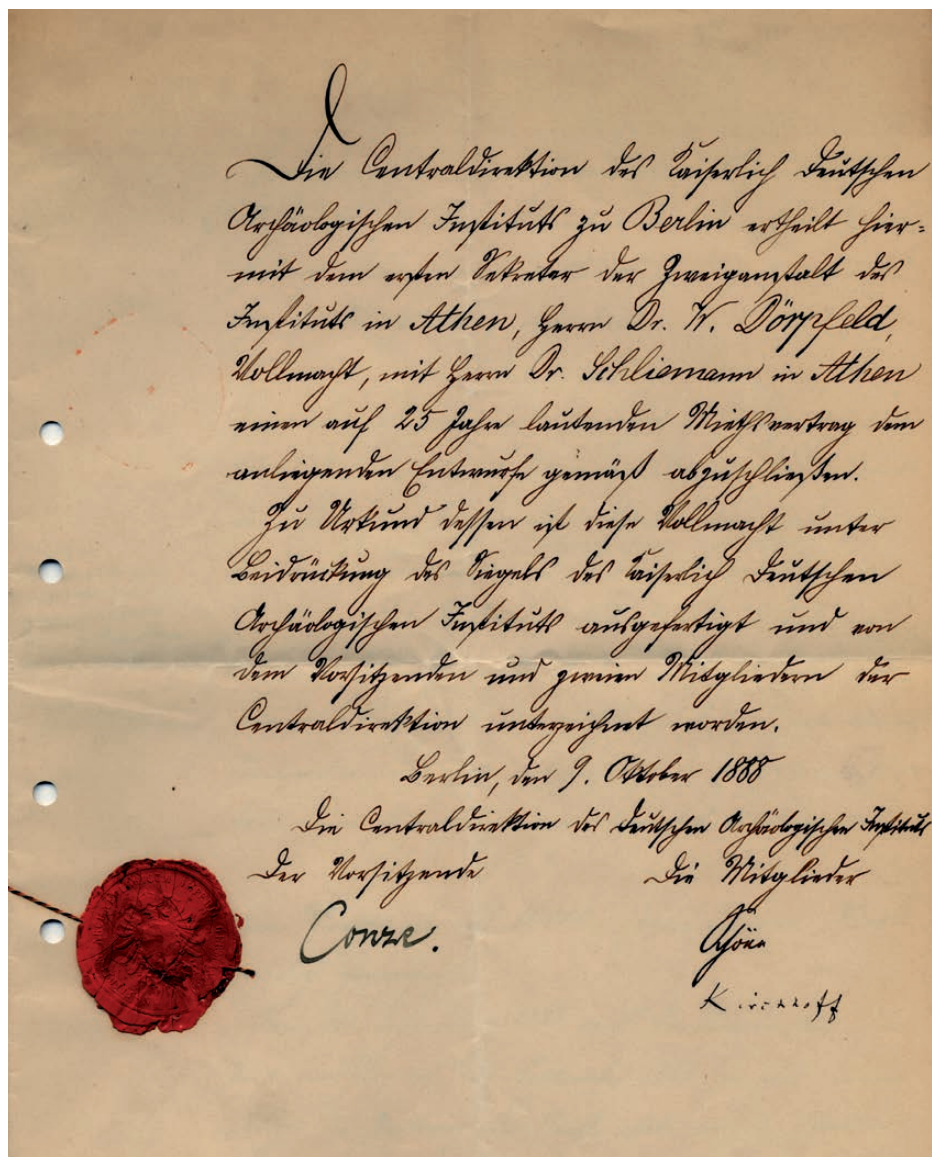
Το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών – Εξέλιξη και σημασία

Χάρη στις προσπάθειες ονομαστών Γερμανών λογίων, όπως οι Ernst Curtius και Friedrich Thiersch, ιδρύθηκε το 1874 το παράρτημα του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου (ΓΑΙ) στην Αθήνα. Πρόκειται για το δεύτερο, μετά τη Ρώμη, παράρτημα εξωτερικού του ΓΑΙ, ομοσπονδιακού οργανισμού που ακόμη και τώρα διατηρεί τα κεντρικά γραφεία του στο Βερολίνο και υπάγεται στο Υπουργείο Εξωτερικών. Αρχικά το νέο παράρτημα έπρεπε να αρκεστεί σε ενοικιαζόμενους χώρους στην οδό Ακαδημίας (πρβλ. **εικ. 29, 30**). Στον πλούσιο επιχειρηματία και αρχαιολόγο Heinrich Schliemann οφείλεται το γεγονός ότι το Ινστιτούτο απέκτησε αρκετά γρήγορα δικό του χώρο στην πόλη: το 1887 ο Schliemann αγόρασε ως προίκα για την κόρη του Ανδρομάχη την κατοικία και το κτήμα του Anton Prokesch von Osten, πρώτου Αυστριακού επιτετραμμένου στην Αθήνα. Το ακίνητο βρισκόταν στην οδό Καραμήκου, η οποία μόνο λίγα χρόνια αργότερα απέκτησε το τωρινό όνομά της, Φειδίου, από τον φημισμένο γλύπτη της αρχαιότητας Φειδία, που είχε εργαστεί και στην Ολυμπία. Την ίδια κιόλας χρονιά ο Schliemann πρότεινε στον μόλις διορισμένο Α΄ Γραμματέα του παραρτήματος Wilhelm Dörpfeld, τον οποίο γνώριζε από τις ανασκαφές στην Τροία, να ανεγείρει σε αυτό το οικόπεδο, ειδικά για το ΓΑΙ, ένα κτήριο που θα ενοικίαζε στο γερμανικό κράτος για 25 έτη (**εικ. 1, 2**). Πράγματι, το κτίσμα, σε σχέδια των Wilhelm Dörpfeld και Ernst Ziller, κατασκευάστηκε εντός ενός μόνο έτους και εγκαινιάστηκε το 1888. Πολλές κατασκευαστικές και διακοσμητικές λεπτομέρειες, όπως η μαρμαρίνη κλίμακα με τις προβολικά τοποθετημένες βαθμίδες που στηρίζονται μόνο στον τοίχο και τα χυτοσιδηρά κιγκλιδώματα στις σκάλες και στους εξώστες, συνδέουν την έδρα του ΓΑΙ με τη χτισμένη το 1879 μεγαλοπρεπή οικία του Heinrich Schliemann στην οδό Πανεπιστημίου, που σήμερα φιλοξενεί το Νομισματικό Μουσείο. Ήδη το 1899 το γερμανικό κράτος αποφάσισε την αγορά του κτηρίου και του οικοπέδου στην οδό Φειδίου. Τα 130 χρόνια που μεσολάβησαν από την κατασκευή του υπήρξαν πολυκύμαντα, τόσο για το κτήριο όσο και για το Ινστιτούτο που στεγάζεται σε αυτό.

1 Η φωτογραφία είναι η μόνη λήψη που απεικονίζει το κτήριο του Ινστιτούτου από τη νότια πλευρά, πριν από την προσθήκη της Βιβλιοθήκης το 1899. Την τράβηξε ο ίδιος ο Dörpfeld και την έστειλε στην Κεντρική Διεύθυνση στο Βερολίνο.

Ο Wilhelm Dörpfeld (**εικ. 3**) υπήρξε η πιο σημαίνουσα προσωπικότητα του ΓΑΙ Αθηνών έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Μέσω των εξαιρετικών γνωριμιών του έφερε γρήγορα το Ινστιτούτο στο κέντρο της πολιτιστικής ζωής της πόλης: στο παράρτημα, εκτός από τις τακτικές συνεδρίες (διαλέξεις), οι οποίες προσέλκυαν τόσο τους ειδικούς όσο και το ευρύτερο κοινό, λάμβαναν χώρα αργότερα και συναντήσεις συγγενών ιδρυμάτων, όπως για παράδειγμα του γερμανο-ελληνικού συλλόγου «Φιλαδέλφεια», ακόμη και χοροεσπερίδες, που γνώριζαν μεγάλη δημοσιότητα. Κάθε Σάββατο ο Dörpfeld πραγματοποιούσε ξεναγήσεις για το ενδιαφερόμενο κοινό στις σημαντικό-

2 Η Κεντρική Διεύθυνση, σε έγγραφο της 9ης Οκτωβρίου 1888, εγκρίνει στο ΓΑΙ Αθηνών τη σύναψη του 25ετούς συμβολαίου ενοίκιασης με τον Heinrich Schliemann.

3 Ο Dörpfeld γύρω στο 1890 μπροστά στο γραφείο του, στο δωμάτιο εργασίας του στον πρώτο όροφο του Ινστιτούτου

4 Ο Dörpfeld διοργάνωνε συχνά ταξίδια στην Πελοπόννησο. Εδώ απεικονίζεται τον Απρίλιο 1891, δεύτερος από αριστερά ανάμεσα στην ομάδα του, στην οποία περιλαμβάνονται και γυναίκες, στα ερείπια του εργαστηρίου του αρχαίου Έλληνα γλύπτη Φειδία στην Ολυμπία.

τερες αρχαίες θέσεις. Συμμετείχαν Γερμανοί και Έλληνες, καθώς και επιστήμονες άλλων Ξένων Σχολών, όπως της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, που είχε ιδρυθεί το 1881. Μάλιστα, για τους Αμερικανούς φοιτητές της Σχολής έγινε υποχρεωτική η εκμάθηση των γερμανικών, ώστε να μπορούν να συμμετέχουν σε αυτές τις εξαιρετικά ενδιαφέρουσες εκδηλώσεις. Ο Dörpfeld διοργάνωνε εκδρομές και ξεναγήσεις και εκτός Αθηνών, όπως ήταν οι θρυλικές εκδρομές στην Πελοπόν-

νησο (εικ. 4), τα ταξίδια στις Κυκλάδες, αλλά και στη Μικρά Ασία ή στην Αίγυπτο.

Ήδη πριν από το τέλος του 19ου αιώνα κατέστη φανερό ότι ο χώρος για τη Βιβλιοθήκη, όπου γίνονταν και οι διαλέξεις, είχε υπολογιστεί πολύ μικρός. Για αυτόν τον λόγο, αμέσως μετά την αγορά του κτηρίου από το γερμανικό κράτος με αφορμή την 25η επέτειο του Ινστιτούτου της Αθήνας, ο Dörpfeld έχτισε τη μεγάλη αίθουσα της Βιβλιοθήκης. Τα εγκαίνιά της έγιναν με μικρή καθυστέρηση το έτος 1900 (εικ. 5, 6).

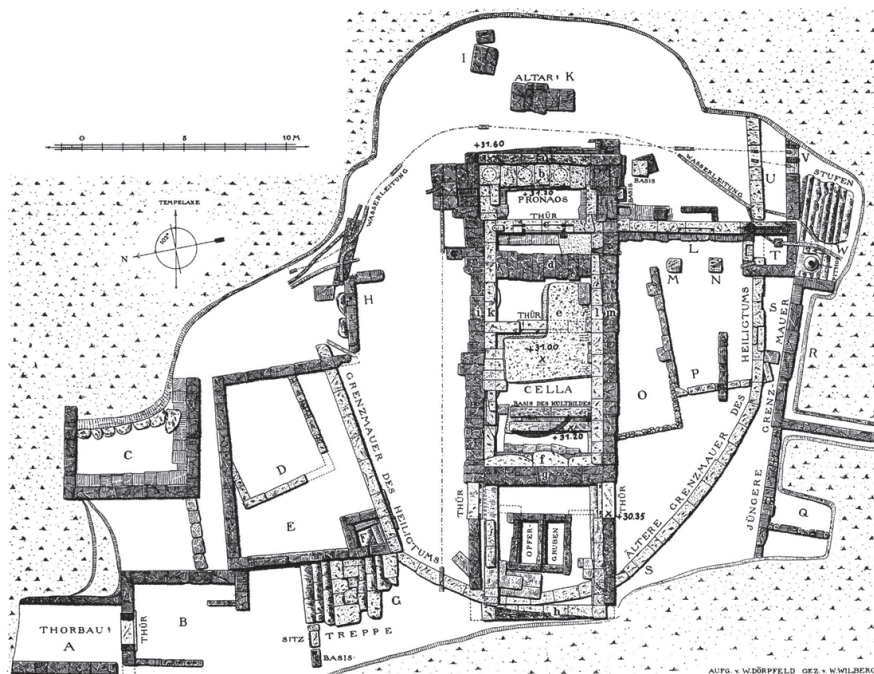
5 ▲ 6 ► Αμέσως μετά την αγορά του κτηρίου του Ινστιτούτου με αφορμή τα 25 χρόνια του παραρτήματος ο Dörpfeld πραγματοποίησε την προσθήκη της Βιβλιοθήκης. Καθώς ο χώρος δεν ήταν έτοιμος για την εορτή Winckelmann του 1899, ο εορτασμός της επετείου μετατέθηκε στον Μάρτιο 1900.

KAISERLICH DEUTSCHES ARCHÄOLOGISCHES INSTITUT
IN ATHEN.

Am Montag den 12. März (28. Februar) vormittags 10^{3/4} Uhr findet zur Feier des 25 jährigen Jubiläums des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts in Athen in dem neu erbauten Bibliotheks-Saale eine Festsitzung statt, zu welcher Sie hiermit ergebenst eingeladen werden.

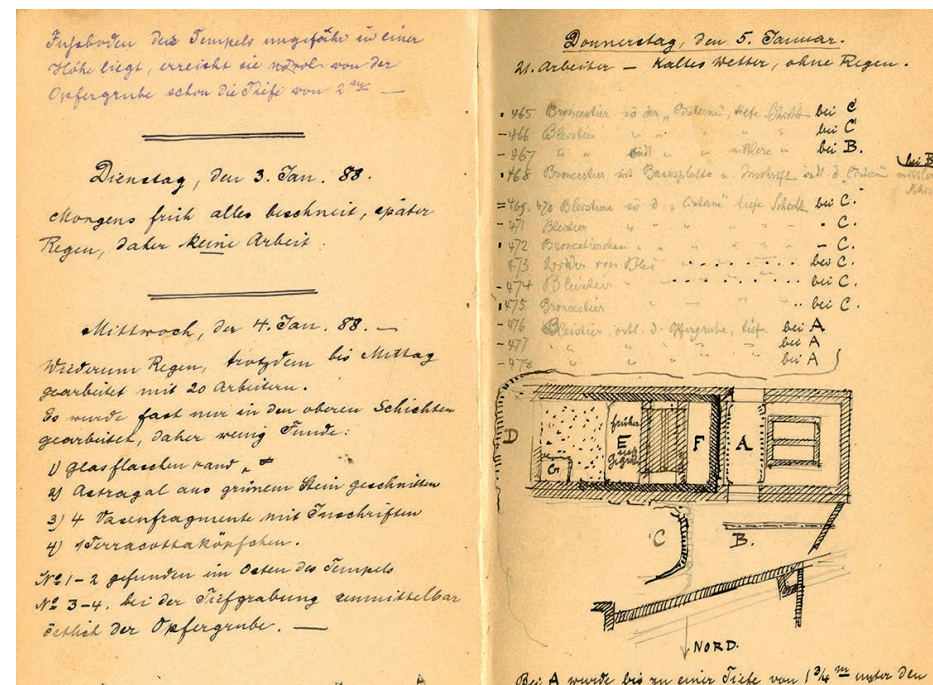
Athen, den 8. März 1900.

Der 1. Sekretar:
Wilhelm Dörpfeld.

7 Αν και αρχικά οι έρευνες στο Καβείριο της Θήβας δεν ήταν πρόγραμμα του Ινστιτούτου, ο Dörpfeld εκπόνησε το σχέδιο.

Η «περίγηση και η έρευνα» συνιστούν το κέντρο βάρους της δραστηριότητας του ΓΑΙ. Από τη θέσπισή τους το 1859/1860 οι ταξιδιωτικές υποτροφίες, που χορηγούνται έως σήμερα σε ετήσια βάση και αφορούν ταξίδια γύρω από τη Μεσόγειο, αποτελούν σημαντικό συστατικό της εκπαίδευσης των νέων επιστημόνων. Επιπλέον, πολλοί υπότροφοι παρέμεναν για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα επιτόπου, για να υποστηρίξουν τις εργασίες του παραρτήματος. Σε αυτήν την πρώιμη φάση οι ερευνητικές περιηγήσεις ανήκαν στις κύριες δραστηριότητες του Ινστιτούτου: η εξερεύνηση άγνωστων ακόμη περιοχών και η εξέταση τοπογραφικών, σχετικών με την αρχαιολογία, ερωτημάτων, αποτελούσαν σημαντικό τμήμα των εργασιών. Σε αυτά προσετίθετο η σύνταξη μεγάλων «συναγμάτων» (corpora), καταβόλων με αρχαιότητες από ιδιωτικές συλλο-

8 Η σελίδα από το ημερολόγιο της ανασκαφής στο Καβείριο περιέχει τα συμβάντα των ημερών 3-5 Ιανουαρίου 1888. Δεξιά ένα πρώτο σχεδιάσμα της συνάφειας των ευρημάτων.

γές, μουσεία ή σημαντικά ανασκαφικά σύνολα, όπως για παράδειγμα τα αγγεία από την αθηναϊκή Ακρόπολη. Τρίτο κέντρο βάρους, ξεκινώντας από τα προσωπικά ενδιφέροντα του Wilhelm Dörpfeld, ήταν οι αρχιτεκτονικές αποτυπώσεις και αναλύσεις αρχαίων κτισμάτων, καθώς και η εκπόνηση τοπογραφικών χαρτών (εικ. 7, 8). Στενά συνδεδεμένη με αυτήν την πρώιμη φάση είναι και η έναρξη των πρώτων μεγάλων ανασκαφών, τις οποίες επιμελείται από τότε το Ινστιτούτο (εικ. 9-14): οι ανασκαφές στο ιερό του Διός στην Ολυμπία (από το 1875, αρχικά ήταν αυτοκρατορική ανασκαφή), στην Τίρυνθα (1884), στον Κεραμεικό της Αθήνας (από το 1914). Το 1925 ξεκίνησαν οι εργασίες στο Ηραίο της Σάμου και μόλις το 1974 προστέθηκε στις παραπάνω η ανασκαφή στο ιερό του Καλαποδίου στην αρχαία Φωκίδα.

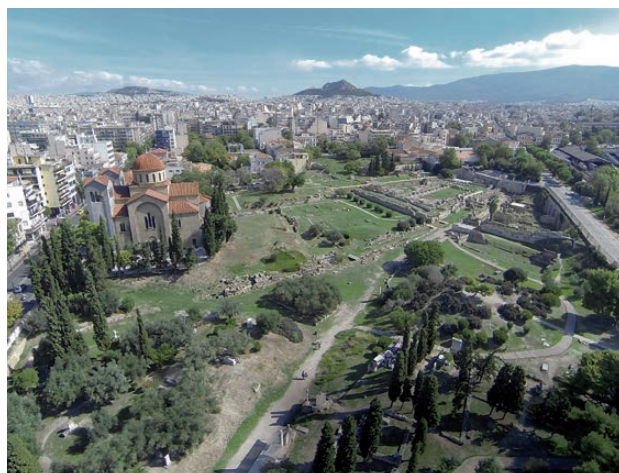
9 Οι κύριες ανασκαφές του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών

10 Ολυμπία

11 Τίρυνθα

12 Κεραμεικός της Αθήνας

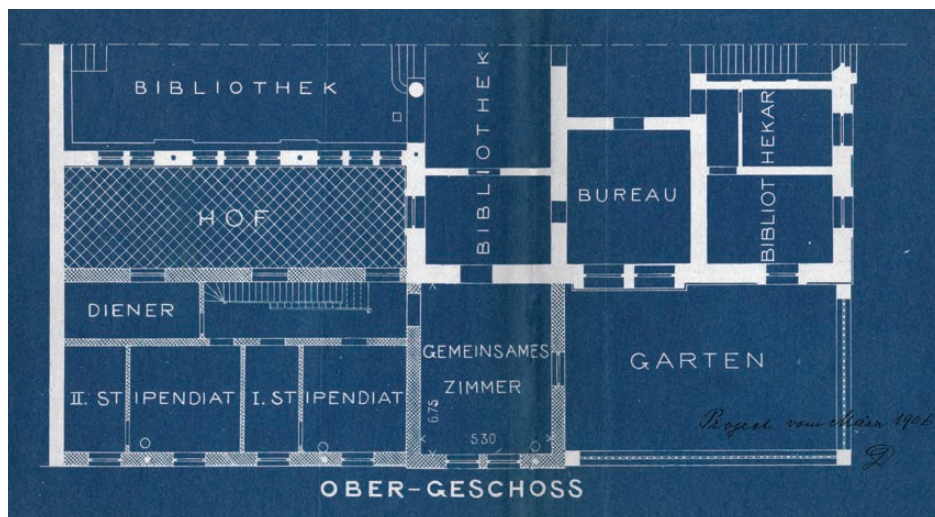

13 Ηραίο Σάμου

14 Καλαπόδι

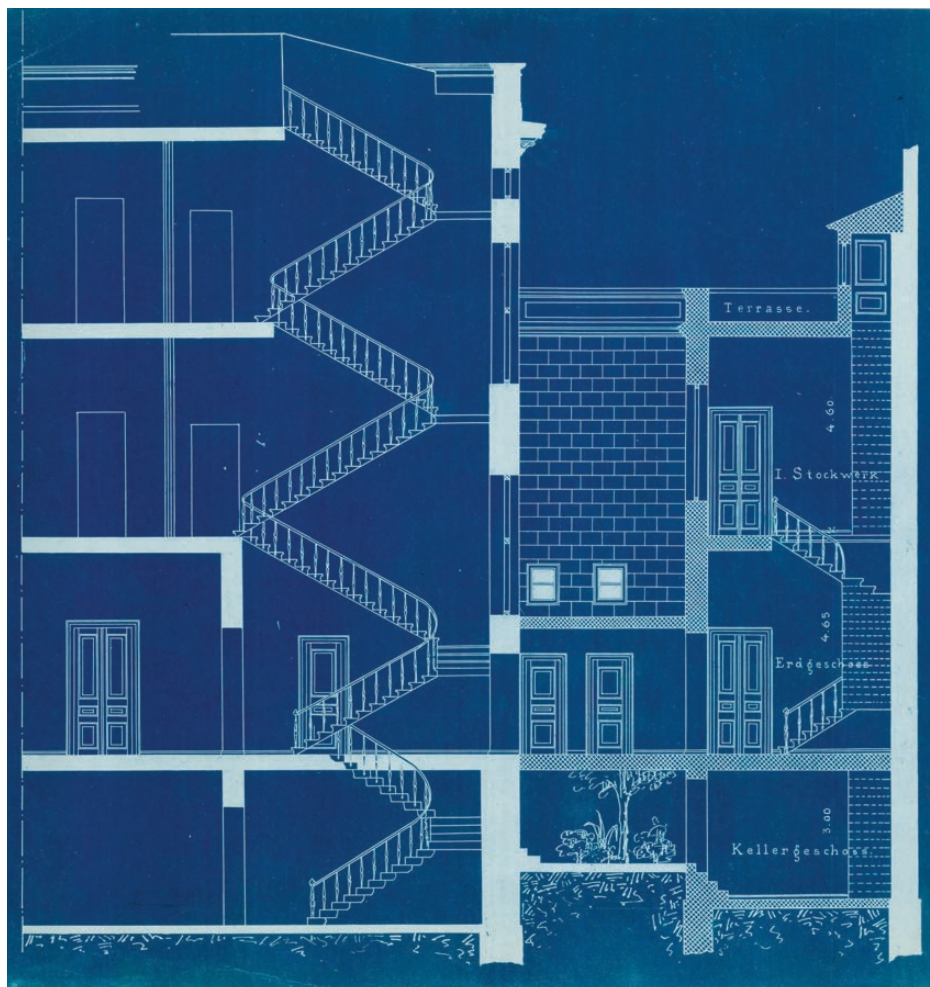
Για τη φιλοξενία υποτρόφων και ερευνητών είχαν ήδη στο πρώτο κτήριο προβλεφθεί δύο δωμάτια, τα οποία όμως σύντομα δεν επαρκούσαν. Ήδη το 1906 ο Dörpfeld ζήτησε οικονομική προσφορά για την ανέγερση μίας πτέρυγας υποτρόφων προς την πλευρά της οδού Πινακωτών (σήμερα Χαριλάου Τρικούπη) (εικ. 15). Αυτή η πτέρυγα θα συνδεόταν με το κεντρικό κτήριο μόνο πάνω από τον προθάλαμο της Βιβλιοθήκης. Το 1907 ο Dörpfeld προσπάθησε να αγοράσει την όμορη προς Βορρά λωρίδα γης, ενέργεια που θα επέτρεπε την επέκταση του ήδη υπάρχοντος κτηρίου σε όλο το βάθος του. Έως σήμερα σώζονται σκίτσα, σχέδια, όψεις, καθώς και πλούσια αλληλογραφία σχετικά με το εγχείρημα (εικ. 16, 17), το οποίο τελικά ναυάγησε λόγω της αδυναμίας να επέλθει συμφωνία με τους «Ιταλούς», που τότε εξέταζαν την πιθανότητα να αγοράσουν το κτήριο Prokesch-Osten για να εγκαταστήσουν εκεί τη Σχολή τους. Αν το ΓΑΙ είχε αποκτήσει 4 μέτρα επιπλέον και αν είχε χτιστεί η προσθήκη, θα απέμεναν στο γειτονικό κτήριο μόνο 2 μέτρα για να περνά το φως. Οι διαπραγματεύ-

15 Ήδη το 1906 έγιναν τα πρώτα σχέδια για μία επέκταση προς την τότε οδό Πινακωτών (σήμερα Τρικούπη). Τα σχέδια εκπονήθηκαν πάλι από τον ίδιο τον Dörpfeld.

16 Το καλοκαίρι του 1907 σχεδιαζόταν μία επέκταση του κτηρίου του Ινστιτούτου προς τα δυτικά. Η όψη υπογράφεται από τον Dörpfeld.

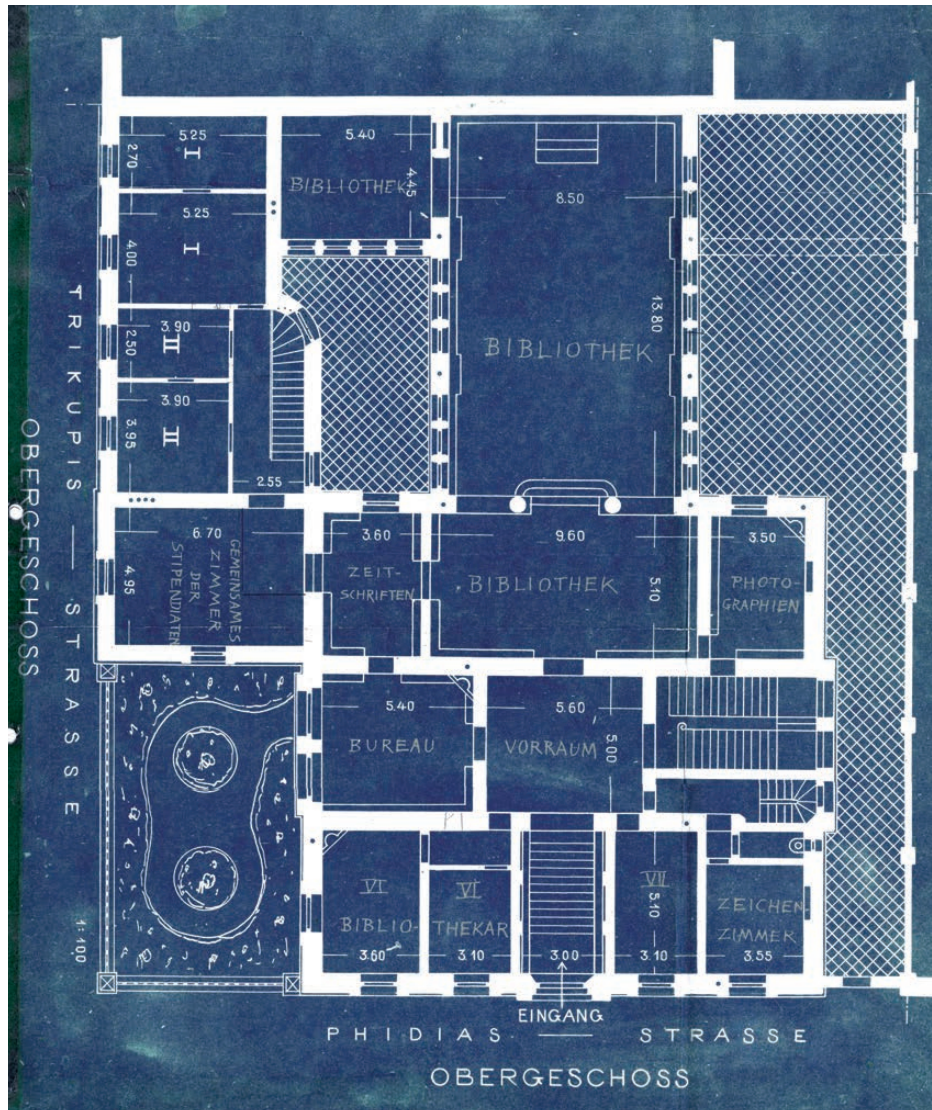

17 Τομή της σχεδιαζόμενης επέκτασης προς τα βορειοδυτικά. Οι δύο όροφοι θα περιλάμβαναν τέσσερα διαμερίσματα υποτρόφων.

σεις σχετικά με το πλάτος της γης που θα χτιζόταν ναυάγησαν, όπως ακριβώς και η αγορά του γειτονικού κτηρίου από τους Ιταλούς.

Σύντομα ξεκίνησαν σχεδιασμοί προς μία άλλη κατεύθυνση, για τους οποίους μάλιστα ο Dörpfeld εκμεταλλεύτηκε τις στενές του σχέσεις με τον ελληνικό βασιλικό οίκο. Τα παράπονά του προς τη διάδοχο του θρόνου για τις κακές συνθήκες διαμονής των υποτρόφων στο Ινστιτούτο μεταφέρθηκαν στον εκπρόσωπο του γερμανικού Υπουργείου Εξωτερικών. Μετά από αυτό, το 1908 ο Γερμανός απεσταλμένος παρακάλεσε σε επίσημη επιστολή του το Υπουργείο Εξωτερικών στο Βερολίνο για υποστήριξη. Τον ίδιο χρόνο ο Dörpfeld παρουσίασε δεύτερη οικονομική προσφορά για την επέκταση προς την οδό που πλέον ονομαζόταν Χαριλάου Τρικούπη (εικ. 18). Η προσφορά προέβλεπε έναν ενδιάμεσο χώρο ανάμεσα στην πτέρυγα των υποτρόφων και τη νέα μεγάλη αίθουσα της Βιβλιοθήκης, ο οποίος θα εξυπηρετούσε και τις αυξημένες ανάγκες χώρου της τελευταίας. Τελικά, υλοποιήθηκε –με μερικές προσαρμογές– αυτό το σχέδιο. Ο επιπλέον χώρος για βιβλία που εξοικονομήθηκε δεν επικοινωνούσε τότε με την πτέρυγα των υποτρόφων, το άνοιγμα δημιουργήθηκε μόλις προς το τέλος της δεκαετίας του 1960, όταν ενσωματώθηκε στη Βιβλιοθήκη όλη η πτέρυγα Τρικούπη.

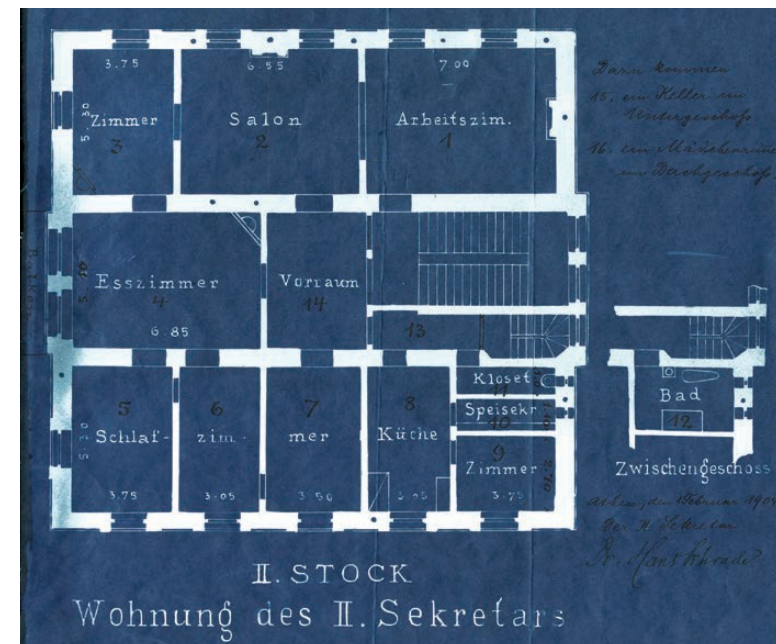
Η διώροφη προσθήκη του 1909 στην πλευρά της Τρικούπη εξυπηρετούσε αποκλειστικά, και στους δύο ορόφους, τις ανάγκες διαμονής τεσσάρων επιπλέον υποτρόφων. Το Ινστιτούτο διέθετε τότε περιορισμένο αριθμό συνεργατών: εκτός από τον Διευθυντή, έναν μόνο διοικητικό υπάλληλο, έναν αρχιτέκτονα και σχεδιαστή (1893–1920 ο στενός συνεργάτης του Dörpfeld Παναγιώτης Σούρσος), καθώς και έναν «βοηθό» για τη Βιβλιοθήκη και τη Φωτοθήκη (Leopold, Rudolf και Marie Rohrer μεταξύ 1898 και 1915/1916) – από το 1900 και εξής οι βοηθοί έγιναν δύο. Υπήρχαν επίσης ένας θυρωρός (το 1900 μία οικονόμος, αργότερα ένας επιστάτης) και ένας κλητήρας για τα θελήματα. Τότε οι υπάλληλοι έμεναν μαζί με τις οικογένειές τους στο κτήριο, το οποίο είχε σχεδιαστεί ανάλογα: στο υπόγειο του κεντρικού

18 Τα παλαιά σχέδια για την επέκταση προς την οδό Τρικούπη τροποποιήθηκαν αρκετές φορές το 1908. Αρχιτέκτων ήταν και πάλι ο ίδιος ο Dörpfeld. Η κάτοψη ανταποκρίνεται σε μεγάλο βαθμό στην υλοποιημένη πρόταση.

κτηρίου διέμεναν η οικογένεια του θυρωρού και ο κλητήρας. Στο υπερυψωμένο ισόγειο βρισκόταν η Βιβλιοθήκη, καθώς και οι χώροι για τους υποτρόφους και για τη διοίκηση, όλον τον πρώτο όροφο καταλάμβανε το διαμέρισμα του Α' Διευθυντή, αντίστοιχα ο Β' Διευθυντής διέμενε στον δεύτερο όροφο (εικ. 19). Τα γραφεία τους βρισκόνταν κοντά στο κλιμακοστάσιο, ενώ πίσω από μία γυάλινη πόρτα ανοίγονταν οι άνετοι χώροι υποδοχής και διαμονής.

Δίπλα στη Βιβλιοθήκη έπρεπε να αναπτυχθεί ως βασικό μέρος του Ινστιτούτου και το ιδρυθέν από τον Dörpfeld Φωτογραφικό Τμήμα και η Φωτογραφική Συλλογή. Ο Dörpfeld απέδιδε μεγάλη σημασία στη φωτογραφία και είχε προβλέψει εξαρχής

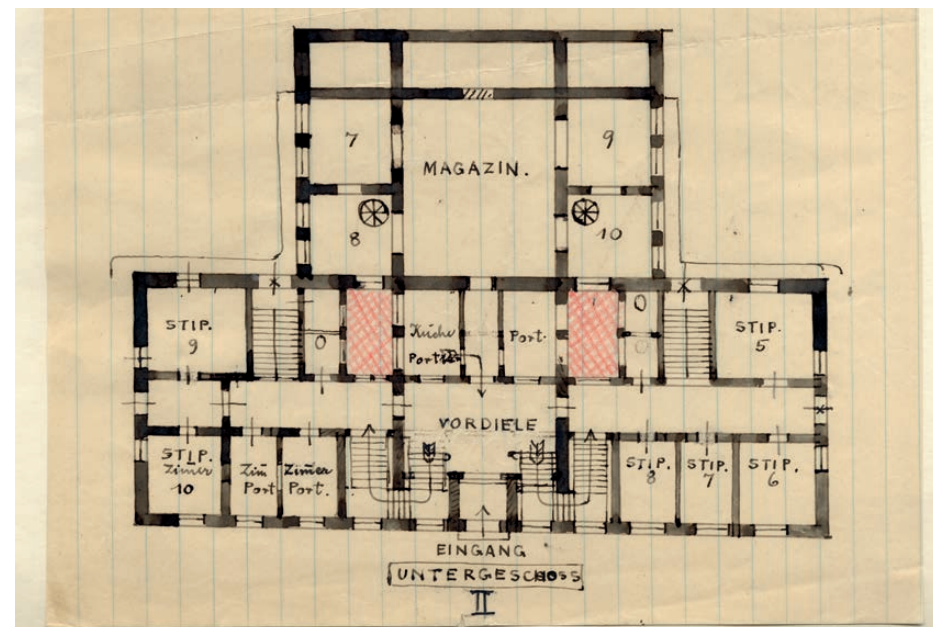
19 Τα διαμερίσματα του Α' και του Β' Διευθυντή είχαν την ίδια διάταξη και χρήση. Εδώ κάτοψη του διαμερίσματος του Β' Διευθυντή στον δεύτερο όροφο, την εποχή του Dörpfeld, όπου σημειώνεται η χρήση των χώρων.

20 Ο Georg Karo στο γραφείο του στο Ινστιτούτο (πριν από το 1920). Οι καρέκλες δεξιά υπάρχουν ακόμη και σήμερα.

έναν σκοτεινό θάλαμο στο υπόγειο. Το 1910 επετεύχθη η κατασκευή φωτογραφικού εργαστηρίου στην ταράτσα του Ινστιτούτου. Σήμερα το εκτεταμένο φωτογραφικό αρχείο του ΓΑΙ Αθηνών, με τα 128.000 αρνητικά, από τα οποία περισσότερα από τα μισά είναι ήδη προσβάσιμα ψηφιακά στο iDAI-Welt, αποτελεί σημαντική πηγή πληροφοριών για τους ειδικούς αλλά και για το ενδιαφερόμενο πλατύ κοινό.

Το 1912/1913, χάρη στις καλές σχέσεις του τότε Διευθυντή Georg Karo (εικ. 20) με τον ελληνικό βασιλικό οίκο, ο πρώτος όροφος μετατράπηκε σε στρατιωτικό νοσοκομείο για τους τραυματίες των Βαλκανικών Πολέμων. Το 1916 το κτήριο κλείστηκε και παραδόθηκε στις ελληνικές Αρχές. Το 1920 επέστρεψε στο ΓΑΙ. Στον Μεσοπόλεμο η κατάσταση άλλαξε. Εξαιτίας της αβέβαιης πολιτικής και οικονομικής θέσης της Γερμανίας, μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αναγκαστικά απολύθη-

21. 22 Υδατογραφημένα σχέδια του Dörpfeld με όψη και κάτοψη του σχεδιαζόμενου νέου κτηρίου στην οδό Ρηγίλλης, σε ύστερο νεοκλασικό ύφος, 1926

καν πολλοί υπάλληλοι του Ινστιτούτου και όλες οι δραστηριότητες περιορίστηκαν στο ελάχιστο. Υπό τη διεύθυνση του κοσμοπολίτη και πολύγλωσσου Karo, ο οποίος υπηρέτησε τη δεύτερη θητεία του στην Αθήνα την περίοδο 1930–1936, το Ινστιτούτο εξελίχθηκε πάλι σε κέντρο της ζωής της αθηναϊκής κοινωνίας. Όπως ο Dörpfeld υπήρξε παλαιότερα σημαντικό μέλος της δημόσιας και πολιτιστικής ζωής της Αθήνας, έτσι και ο Karo συνδεόταν στενά με την ελληνική βασιλική οικογένεια, παρέδιδε μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, δραστηριοποιούνταν στο διοικητικό συμβούλιο της Γερμανικής Σχολής Αθηνών και στον γερμανικό σύλλογο «Φιλαδέλφεια»· επιπλέον, ήταν ενεργό μέλος της γερμανικής ευαγγελικής κοινότητας της πόλης. Ο Karo διοργάνωνε επίσης πολιτιστικές εκδηλώσεις

και πέραν του αρχαιολογικού πλαισίου, όπως βραδιές μουσικής στο Ινστιτούτο αλλά και παραστάσεις Καραγκιόζη, τον οποίο εκτιμούσε πολύ, στη Γερμανική Σχολή Αθηνών.

Από το 1926 οι χώροι του Ινστιτούτου θεωρούνταν πλέον πολύ περιορισμένοι και καταβάλλονταν προσπάθειες να βρεθεί επείγοντως λύση. Το ελληνικό κράτος είχε θέσει στη διάθεση ορισμένων ξένων ινστιτούτων οικοπέδα για την ανέγερση των κτηρίων τους. Ο Dörpfeld, συνταξιοδοτημένος πια αλλά ακόμη πολύ κοντά στο Ινστιτούτο, εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία και προσπάθησε να εξασφαλίσει ένα οικόπεδο στην οδό Ρηγίλλης, σε μία νέα τότε και ευκατάστατη συνοικία της Αθήνας. Είχε

μάλιστα ετοιμάσει και μία πρώτη πρόταση για το σχεδιαζόμενο κτήριο (εικ. 21, 22). Καθώς όμως αυτή η πρόταση με την κλασικιστική σύλληψή της δεν ανταποκρινόταν πλέον στο πνεύμα των καιρών, ο Karo πρότεινε λίγο αργότερα στον νεαρό αρχιτέκτονα του ΓΑΙ και ιστορικό της αρχιτεκτονικής Heinz Johannes να εκπονήσει μία νέα, σύγχρονη πρόταση. Εξαιτίας των πολιτικών ανατροπών κατά τη δεκαετία του 1930 το σχέδιο τροποποιήθηκε αρκετές φορές και δεν υλοποιήθηκε ποτέ. Ευτυχώς, θα λέγαμε σήμερα, καθώς τη δεκαετία του 1990 σε αυτό το οικόπεδο βρέθηκαν τα ερείπια του Λυκείου του Αριστοτέλη και ως εκ τούτου αποκλείεται εκεί η ανέγερση κτηρίων.

Οι συνέπειες της Κατοχής της Ελλάδας κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο έγιναν αισθητές και στο Ινστιτούτο. Ο Α΄ Διευθυντής Walther Wrede (1937–1944) ήταν συγχρόνως και επικεφαλής του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος (NSDAP) στην Ελλάδα. Το 1941 το Ινστιτούτο χρησιμοποιήθηκε ως χώρος κράτησης και ένα διάστημα εκείνης της χρονιάς ως έδρα της Βέρμαχτ. Και αργότερα αξιοποιήθηκε επίσης για πολιτικούς σκοπούς. Παραδίδεται ότι στη Βιβλιοθήκη λάμβαναν χώρα συναντήσεις εκπροσώπων του NSDAP και της Βέρμαχτ (εικ. 23) και ότι ανάλογα με τις ανάγκες χώροι γραφείων χρησιμοποιούνταν για άλλους σκοπούς από τους αρχικούς. Μετά το κλείσιμο του Ινστιτούτου τον Οκτώβριο 1944 ξεκίνησε για το κτήριο μία πολύ ανήσυχη φάση, της οποίας η κατάληξη παρέμεινε για πολλά χρόνια αβέβαιη. Αρχικά τοποθετήθηκε εδώ το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους. Τη δεκαετία του 1940 μέρος του εξοπλισμού και της επίπλωσης σφραγίστηκε εντός του κτηρίου και τα υπόλοιπα αντικείμενα μεταφέρθηκαν σε άλλες θέσεις. Αποτελεί θαύμα το γεγονός ότι οι ζημιές και οι απώλειες περιορίστηκαν σε διαχειρίσιμο πλαίσιο.

Χάρη στη στήριξη Ελλήνων συναδέλφων το Ινστιτούτο μπόρεσε να επαναλειτουργήσει το 1951. Το κτήριο, με το σημαντικότερο μέρος του εξοπλισμού, δόθηκε πίσω στο γερμανικό κράτος το 1955 και μετά από εκτεταμένες εργασίες ανακαίνισης άνοιξε και πάλι. Οι ανασκαφικές εργασίες στις κύριες θέσεις ξεκίνησαν εκ νέου δια-

23 Συνάντηση στρατιωτών και πολιτών στη Βιβλιοθήκη το 1941. Στην άκρη αριστερά διακρίνεται ένστολος ο συγγραφέας Erhart Kästner.

δοχικά, στην Ολυμπία και στη Σάμο το 1952, στον Κεραμεικό το 1955, στην Τίρυνθα το 1967/1968, και από τότε συνεχίζονται σε τακτή βάση. Όπως και πριν η κατοικία του Α΄ Διευθυντή βρισκόταν στον πρώτο όροφο (εικ. 24). Ο Emil Kunze, που μέσω της Ελληνίδας συζύγου του Αθηνάς Δρίνη είχε δικτυωθεί στην ελληνική κοινωνία, καλούσε κόσμο για δείπνο ή σε επίσημες περιστάσεις. Αυτόπτες μάρτυρες μιλούν για τις εμφανίσεις των μουσικά εξαιρετικά προικισμένων παιδιών του Kunze, στις οποίες έπαιζαν τσέμπαλο ή τραγουδούσαν. Το 1967 το διαμέρισμα μετατράπηκε σε χώρους γραφείων. Συγχρόνως τα δωμάτια των υποτρόφων μεταφέρθηκαν από την πτέρυγα της Τρικούπη (εικ. 25) στον δεύτερο όροφο, όπου δεν διέμενε πια (ήδη από

24 Δεξίωση στο ΓΑΙ με αφορμή την απονομή μεταλλίου (Verdienstkreuz) στον Emil Kunze τη δεκαετία του 1960. Δεξιά ο τιμώμενος και η γυναίκα του Αθηνά Δρίνη με βραδινό ένδυμα, αριστερά ο αδελφός της Ιωάννης Δρίνης με τη σύζυγό του Κατίνα

το 1962) ο Β΄ Διευθυντής. Με αυτόν τον τρόπο η Βιβλιοθήκη μπόρεσε να εκμεταλλευθεί περισσότερους χώρους του υπερυψωμένου ισόγειου και το 1974 απέκτησε και επέκταση πάνω από το γκαράζ. Αυτές οι εργασίες εκτελέστηκαν από τον Ανδρέα Δεληβορριά, αδελφό του αρχαιολόγου Άγγελου Δεληβορριά, του οποίου κείμενο περιλαμβάνεται σε αυτόν τον τόμο. Την ίδια εποχή εκσυγχρονίστηκαν και οι εγκαταστάσεις υγιεινής στο ισόγειο. Το 1978/1979 κατασκευάστηκε στην πτέρυγα της Τρικούπη ένα πατάρι, προκειμένου να γίνει δυνατή η εγκατάσταση βιβλιοστασιών σε δύο ορόφους. Ο σχεδιασμός έγινε από τον Παύλο Μυλωνά, πατέρα του Κωνσταντίνου Π. Μυλωνά, που αργότερα πραγματοποίησε τις μεγάλες εργασίες ανακαίνισης στο κτήριο, για τις οποίες γράφει εδώ. Από τη δεκαετία του 1980 τα δωμάτια των υποτρόφων βρίσκονται στον τρίτο όροφο, ο οποίος είχε δημιουργηθεί αρχικά για το εργαστήριο φωτογραφίας. Το κτήριο του Ινστιτούτου θεωρείται κτήριο ιστορικής αξίας και κηρύχθηκε το 1972 διατηρητέο.

Εξαιτίας της διαρκούς στενότητας χώρου και κυρίως εξαιτίας της έλλειψης μίας αίθουσας διαλέξεων (για τις μεγάλες εκδηλώσεις πρέπει να κλείσει η Βιβλιοθήκη και να αδειάσει η μεγάλη αίθουσα), υπήρξαν ήδη από το 1978 επανειλημμένες προσπάθειες να επιτευχθεί η χρήση του γειτονικού ιστορικού κτηρίου, της πρώην έπαυλης Prokesch, που από το 1919 έως το 1973 είχε λειτουργήσει ως Ωδείο. Οι προσπάθειες δεν έχουν έως τώρα ευοδωθεί και η έπαυλη, που στέκει άδεια από το 1973, έχει παραδοθεί στη φθορά. Έτσι οι απόπειρες να καλυφθούν οι αυξημένες ανάγκες χώρου τόσο για τους συνεργάτες, το Επιστημονικό και το Φωτογραφικό Αρχείο, όσο και για τη Βιβλιοθήκη, περιορίζονται στην αλλαγή χρήσης των χώρων εντός του κτηρίου. Η εισαγωγή της ψηφιακής φωτογραφίας κατέστησε περιττό τον σκοτεινό θάλαμο και τα πλούσια εξοπλισμένα εργαστήρια για την αναπαραγωγή των αρνητικών, οπότε οι χώροι του υπογείου που είχε εξασφαλίσει ο Dörpfeld μπορούν τώρα να χρησιμοποιηθούν για τις ανάγκες του Αρχείου και της Βιβλιοθήκης. Όμως, παραμένει αβέβαιο το για πόσο καιρό ακόμη θα επαρκεί ο διαθέσιμος χώρος.

25 Ο ερευνητής της ιστορίας της αρχιτεκτονικής Alfred Mallwitz και η σύζυγός του Eva το 1956, σε ένα διαμέρισμα υποτρόφων στην πτέρυγα της Τρικούπη. Τότε τα διαμερίσματα αυτά διέθεταν το καθένα από δύο δωμάτια: ένα υπνοδωμάτιο και ένα δωμάτιο εργασίας-καθιστικό.

Το κτήριο και η εξέλιξη της πόλης

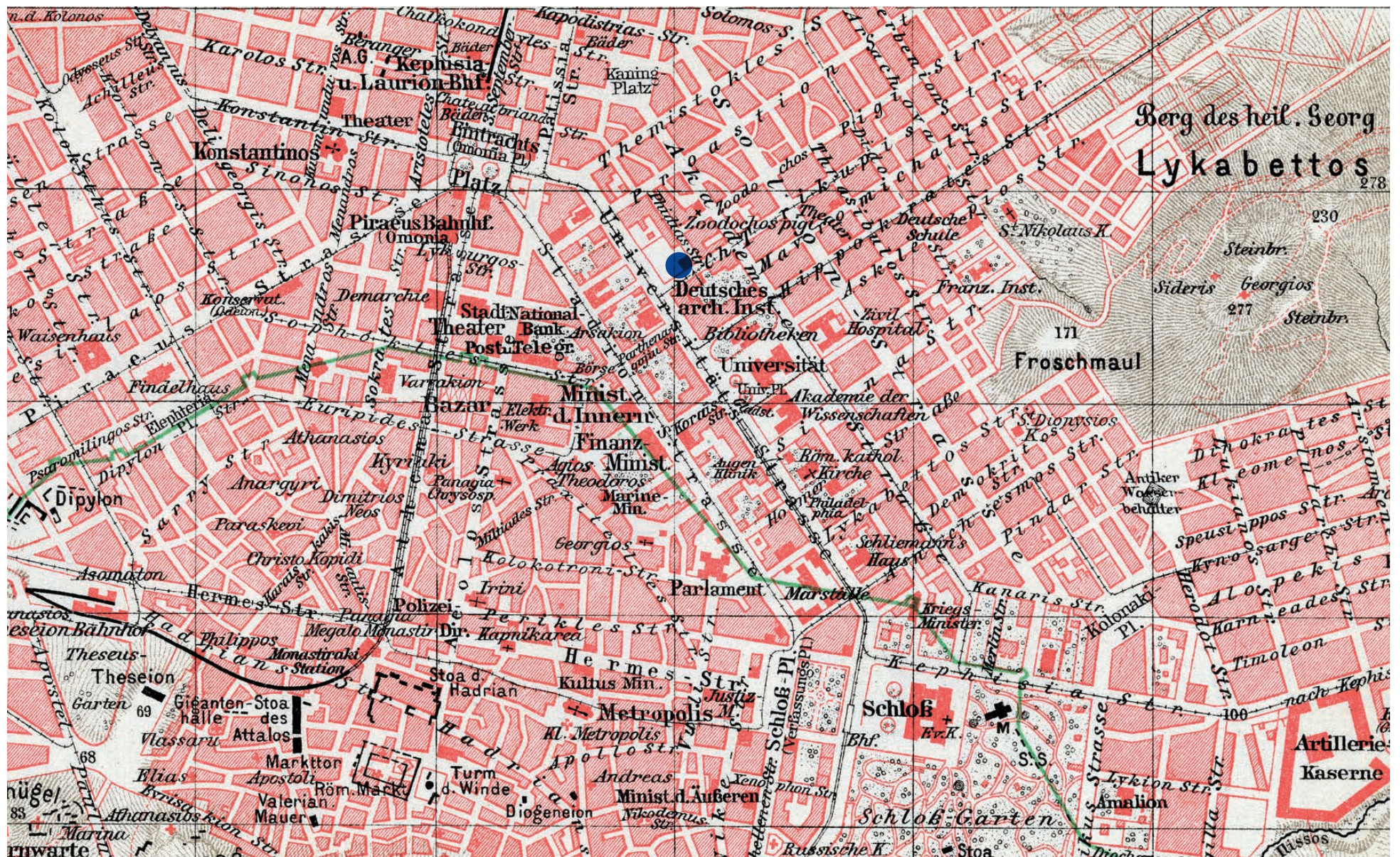
26 Το απόσπασμα χάρτη του 1891 απεικονίζει ξεκάθαρα τη σχέση ανάμεσα στη μεσαιωνική πόλη που είχε αναπτυχθεί βορείως της Ακρόπολης και στη ρυμοτομημένη συνέχεια της. Εκεί χτίστηκε το ΓΑΙ (μπλε βούλα).

Το κέντρο της Αθήνας περιστοιχίζεται από διάφορους λόφους. Εκτός από την Ακρόπολη, το αρχαίο έμβλημα της πόλης, υπάρχει ο Λυκαβηττός στα βορειοανατολικά και δυτικότερα ο λόφος του Στρέφη. Η μεσαιωνική Αθήνα εκτεινόταν βορείως της Ακρόπολης και περιβαλλόταν από τείχος, το λεγόμενο «τείχος του Χασεκή». Στον Άτλαντα των Αθηνών που εκδόθηκε το 1891 οι Johann Kaupert και Ernst Curtius αυτή η περιοχή φαίνεται σαν ακανόνιστο μωσαϊκό (εικ. 26). Έως τη μεταφορά της πρωτεύουσας του ελληνικού κράτους στην Αθήνα το 1832 οι εκτάσεις προς τα βόρεια, δηλαδή έξω από το τείχος, καλύπτονταν με καλλιέργειες. Από τη Μενιδιάτικη Πύλη του τείχους του Χασεκή ξεκινούσε μία αρχαία οδός, που ελίσσόταν στα χωράφια ανάμεσα στους λόφους του Λυκαβηττού και του Στρέφη και οδηγούσε στα βορειοανατολικά. Σε αυτήν την περιοχή ο Αυστριακός επιτετραμμένος στην Αθήνα Anton Prokesch von Osten αγόρασε ένα μεγάλο κτήμα για να χτίσει την κατοικία του, στην οποία εγκαταστάθηκε το 1836. Για αυτόν τον λόγο χρειάστηκε μάλιστα να μεταφερθεί η παλαιότερη οδός: στο σύγχρονο σχέδιο πόλης την πορεία της ακολουθεί σε μεγάλο βαθμό η σημερινή οδός Χαριλάου Τρικούπη. Η θέση διέθετε αρκετά πλεονεκτήματα: το οικόπεδο βρισκόταν σε μικρή απόσταση, αλλά και σε μεγαλύτερο ύψος, από τον μεσαιωνικό πυρήνα της πόλης και διέθετε θέα προς όλα τα σημεία του ορίζοντα. Μισό αιώνα αργότερα η έπαυλη Prokesch θα συνδεόταν στενά με το γειτονικό κτήριο του ΓΑΙ (εικ. 27): το κτήριο του Ινστιτούτου ανεγέρθηκε σε τμήμα του πρώην κήπου της οικίας Prokesch. Τα δύο κτίσματα, που στέκουν το ένα κοντά στο άλλο, αποτελούν σήμερα χαρακτηριστικά παραδείγματα διαφορετικών φάσεων του αθηναϊκού κλασικισμού.

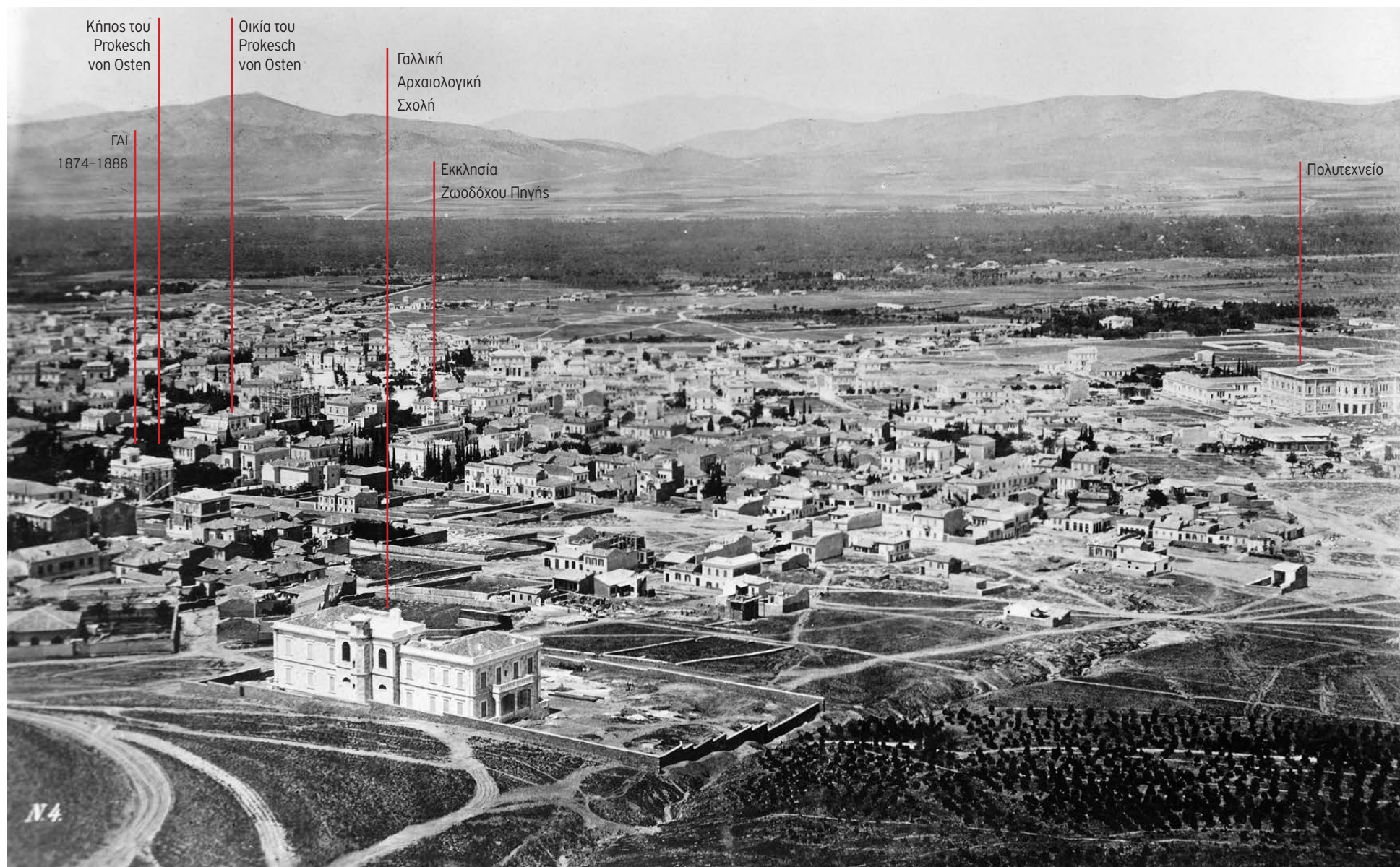

27 Σχεδιαστική ανασύνθεση της πρόσοψης του κτήματος του Prokesch von Osten: πάνω το 1836, κάτω το 1888, μετά την ανέγερση του κτηρίου του Ινστιτούτου

0 1 10 M.

28 Το κέντρο της Αθήνας, περ. δεκαετία του 1920

29 Άποψη της Αθήνας από τον Λυκαβηττό, περ. 1872

Αυτή η περιοχή θα αποκτούσε μεγάλη σημασία για την επέκταση της Αθήνας κατά τη μετατροπή της σε πρωτεύουσα του νεοελληνικού κράτους. Στις νέες συνοικίες που ορίζονται από την πλατεία Ομονοίας και την οδό Πανεπιστημίου ανεγέρθηκαν δημόσια κτήρια που εξυπηρετούσαν κυρίως την εκπαίδευση (*εικ. 28–30*): για παράδειγμα, το Πανεπιστήμιο (Christian Hansen, 1839) και το Αρσάκειο Παρθεναγωγείο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας (Λύσανδρος Καυταντζόγλου, 1846). Χτίστηκαν επίσης η εκκλησία της Ζωοδόχου Πηγής (Παναγιώτης Ζέζος, 1846) αλλά και ιδιωτικά πολυτελή μέγαρα, όπως ήταν, κοντά στο κτήριο Prokesch, η οικία Wertheim (Σταμάτιος Κλεάνθης, 1843). Κατά τη βασιλεία του Όθωνα (1832–1862) δραστηριοποιήθηκαν στην Αθήνα ονομαστοί αρχιτέκτονες από όλη την Ευρώπη. Οι μνημειακές και αυστηρές μορφές των κτηρίων που χτίστηκαν με βάση τα σχέδιά τους βρίσκονταν σε ολοφάνερη αντίθεση με τις παραδοσιακές μορφές της λαϊκής αρχιτεκτονικής. Τα νέα κτίσματα αντιπροσώπευαν τον ευρωπαϊκό τρόπο ζωής, που έπρεπε να εισαχθεί στην Αθήνα.

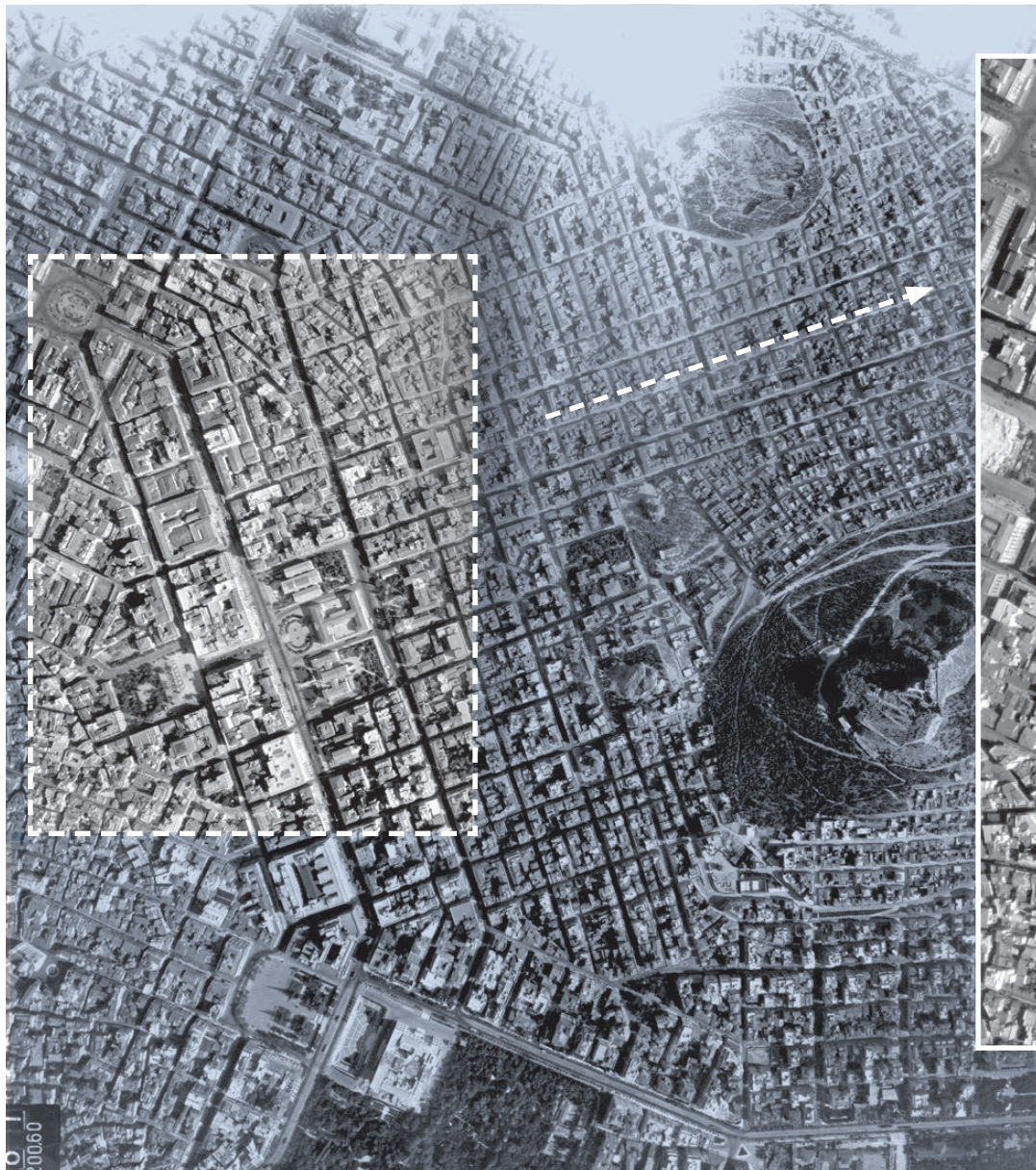
Η ιστορία του πρώην οικοπέδου Prokesch von Osten αποτελεί μαρτυρία για τη σταδιακή μεταμόρφωση ενός μεγάλου ιδιωτικού κήπου και την ενσωμάτωσή του σε ένα πυκνοδομημένο τμήμα της πόλης. Από τον τεμαχισμό της ιδιοκτησίας προέκυψαν σταδιακά και σε διάστημα 50 ετών τρία οικοδομικά τετράγωνα της πόλης και οι οδοί Φειδίου και Γενναδίου, που ονομαζόταν παλαιότερα Ζωοδόχου Πηγής.

Στα τέλη του 19ου αιώνα, την εποχή που ανεγέρθηκε το κτήριο του ΓΑΙ, αυτό το τμήμα της πόλης εκτεινόταν έως τον λόφο του Στρέφν. Η περιοχή ανάμεσα στο Πολυτεχνείο, το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο, το Πανεπιστήμιο και τη Γαλλική Σχολή αποτελούσε ένα συμπαγή πυρήνα μεγαλοαστικών οικιών βιομηχάνων, πολιτικών, καθώς και ανθρώπων των γραμμάτων και των τεχνών (*εικ. 29*). Σήμερα, τα ονόματα των οδών Τρικούπη, Γενναδίου και Μαυροκορδάτου ή στέγες ιδρυμάτων όπως του Σικιαρίδειου στην οδό Φειδίου υπενθυμίζουν τη μεγάλη επιρροή αυτών

των προσωπικοτήτων στη συγκεκριμένη συνοικία. Σε αυτό το πλαίσιο, το κτήριο του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου δεν αποτελούσε μόνο ένα σημαντικό κέντρο για τις αρχαιολογικές έρευνες στην Ελλάδα και τη Μικρά Ασία αλλά ταυτόχρονα έπαιζε πολύ σπουδαίο ρόλο στην κοινωνική και πολιτιστική ζωή της Αθήνας. Στη μικρή ακόμη τότε κοινότητα της πόλης οι αρχαιολόγοι ασκούσαν εξαιρετικά μεγάλη επιρροή.

Με τα χρόνια ο χαρακτήρας της συνοικίας αυτής αλλοιώθηκε. Η περιοχή γύρω από την οδό Πανεπιστημίου εξελίχθηκε σε οικονομικό και ψυχαγωγικό κέντρο (*εικ. 30*). Οικοδομήθηκαν μεγάλα κτήρια γραφείων, ξενοδοχεία, όπως το «Παλλάδιον» (1915) του αρχιτέκτονα Παναγιώτη Ζίζηλα, και κινηματογράφοι, όπως ο «Rex» (1930) των Βασιλείου Κασσάνδρα – Λεωνίδα Μπόννη και οι «Ιντεάλ» και «Τιτάνια». Πολλά από αυτά τα κτήρια χτίστηκαν στους τελευταίους ελεύθερους χώρους του οικοπέδου Prokesch. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ιδίως κατά τις δεκαετίες 1960 και 1970, τα κλασικιστικά κτίσματα έδωσαν τη θέση τους σε σύγχρονα κτήρια από μπετόν. Αυτή η ρήξη με τη νεότερη ιστορία της πόλης επέφερε τη ριζική μεταβολή της μορφής αλλά και των κοινωνικών δομών στην περιοχή γύρω από το κτήριο του Ινστιτούτου.

Εντούτοις, το κτήριο του ΓΑΙ αποτελεί πάντα σταθερό σημείο αναφοράς, καθώς διατηρήθηκε όχι μόνο η μορφή αλλά και ο ρόλος του. Επομένως, το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών εκπληρώνει δύο σκοπούς: ως ερευνητικό ίδρυμα υπηρετεί τη διερεύνηση του αρχαιολογικού πλούτου της Ελλάδας και ως κτήριο αποτελεί συμβολή στην ιστορία και στην πολιτιστική κληρονομιά της Αθήνας.

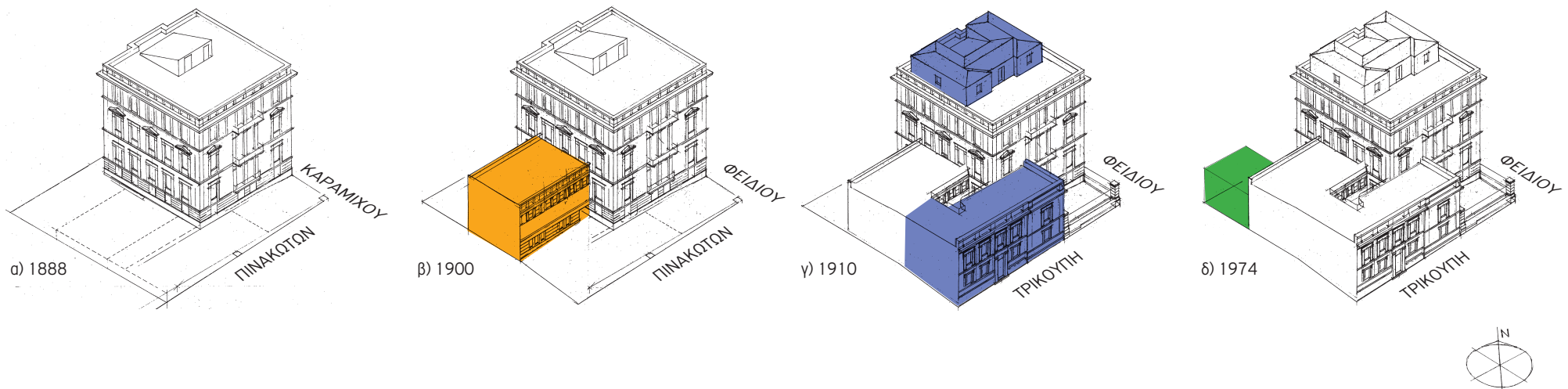
30 Αεροφωτογραφία του κέντρου της Αθήνας, 1941. 1: ΓΑΙ, 2: έπαυλη Prokesch von Osten, 3: εκκλησία Ζωοδόχου Πηγής, 4: ΓΑΙ (1874–1888), 5: έπαυλη Wertheim, 6: Λύκειο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, 7: ξενοδοχείο Παλλάδιον, 8: κινηματογράφος Τιτάνια, 9: κινηματογράφος Ρεξ, 10: κινηματογράφος Ιντεάλ, 11: Πανεπιστήμιο

Μάρμαρο, πέτρα, σίδερο, τούβλα και σοβάς: η κατασκευή του κτηρίου

Το οικοπέδο που είχε διαθέσει ο Heinrich Schliemann για την ανέγερση του ΓΑΙ είχε διαστάσεις $29,40 \times 31,85$ μ., που συμπίπτουν με τις διαστάσεις που έχει και σήμερα. Έως το 1888 είχε χτιστεί εκεί το κτήριο, χαρακτηριστικό δείγμα του ύστερου αθηναϊκού κλασικισμού, της λεγόμενης «ελληνικής Αναγέννησης». Ο Ernst Ziller, κύριος αρχιτέκτονας της πρότασης, κατά τη μαθητεία του στο φημισμένο αρχιτεκτονικό γραφείο του Theophil Hansen στη Βιέννη, είχε γνωρίσει καλά τον κλασικισμό, που ενσωμάτωνε κλασικά μορφολογικά στοιχεία της ελληνικής αρχαιότητας. Ο Ziller εμπλούτισε τον ύστερο αθηναϊκό κλασικισμό και με στοιχεία άλλων αρχιτεκτονικών ρυθμών, ιδίως από τη ρωμαϊκή και την ιταλική αρχιτεκτονική.

Το κτήριο διέθετε αρχικά δύο ορόφους και μία σχεδόν τετράγωνη κάτοψη διαστάσεων $19,80 \times 18,10$ μ. (εικ. 31α, 56, 57). Η πλευρά της εισόδου, με βορειοανατολικό προσανατολισμό, συνορεύει άμεσα με την οδό Φειδίου. Στη νότια και στην

ανατολική πλευρά υπήρχε κήπος, ο οποίος κατά τον αρχικό σχεδιασμό θα ήταν προσβάσιμος από την τότε Βιβλιοθήκη μέσω μίας ελεύθερης σκάλας, που όμως δεν κατασκευάστηκε ποτέ. Η έξοδος προς τον κήπο φαίνεται ότι ήταν τελικά δυνατή μόνο στην πλευρά της οδού Τρικούπη, διαμέσου του υπογείου. Αυτό μπορεί να ξενίζει σήμερα, όμως και στο γειτονικό μέγαρο Prokesch έφτανε κανείς στον κήπο μόνο από το υπόγειο, ανεβαίνοντας βαθμίδες. Στην αρχή είναι πιθανό να διατηρήθηκε η παλαιά διάταξη του κήπου Prokesch, που έμοιαζε με πάρκο. Ωστόσο, ήδη το 1900 μαρτυρούνται νεαρά φυλλοβόλα δέντρα και φοίνικες στον κήπο. Προς τα δυτικά, προς την έπαυλη Prokesch, υπήρχε μία λωρίδα πλάτους 3 μ., που παρέμεινε άχτιστη. Κατά συνέπεια, το πρώτο κτήριο ήταν ορατό από όλες τις πλευρές, γεγονός ασυνήθιστο για τη σύγχρονή του αθηναϊκή ιδιωτική αρχιτεκτονική, χαρακτηριστικό όμως για δημόσια κτήρια και ιδιωτικές βίλες της εποχής.

31α-δ Εξέλιξη του κτηρίου

Σε αυτό το αρχικό κτήριο ο Wilhelm Dörpfeld πρόσθεσε διαδοχικά, σε δικά του σχέδια που τροποποιήθηκαν πολλές φορές, στη νότια πλευρά τη μεγάλη αίθουσα της Βιβλιοθήκης, το έτος 1900, (εικ. 31β) και στην ανατολική, προς την οδό Τρικούπη, την πτέρυγα των υποτρόφων, το 1909 (εικ. 31γ). Οι προσθήκες ακολουθούν την αρχική νεοκλασική σύλληψη. Προκειμένου να κατασκευαστούν οι πλευρικές επεκτάσεις καταργήθηκαν μεγάλα τμήματα του κήπου, ο οποίος περιορίστηκε στο μέρος που ακόμη και σήμερα καλείται «κήπος», αν και χρησιμοποιείται ως χώρος στάθμευσης από τη δεκαετία του 1960. Τέλος, το 1910, ο Dörpfeld εγκατέστησε στην ταράτσα του κτηρίου μία προσθήκη για τη στέγαση ενός εργαστηρίου φωτογραφίας (εικ. 31γ). Η τελευταία επέκταση για τη διεύρυνση της Βιβλιοθήκης έγινε προς τα βορειοδυτικά το 1974, με αφορμή τα 100 χρόνια του Ινστιτούτου, σε σχέδια του πολιτικού μηχανικού Ανδρέα Δεληβορριά (εικ. 31δ). Σε αυτήν την πτέρυγα στεγάζεται σήμερα σύστημα κινούμενων ραφιών για τη συλλογή των περιοδικών. Με αυτόν τον τρόπο προέκυψε ένα σύνολο από διάφορα κτηριακά τμήματα, των οποίων η κάτοψη δεν παρουσιάζει ενιαία δομή.

Ο πυρήνας του 1887/1888

Τόσο η πρόσοψη όσο και η κάτοψη είναι περίπου τετράγωνες, έτσι ώστε το κτήριο να αποτελεί σχεδόν έναν κύβο (εικ. 32). Η πρόσοψη διαρθρώνεται μέσω των ορόφων σε αυστηρούς οριζόντιους άξονες και δεν τονίζεται, όπως άλλα κτήρια του Ziller, από ένα κεντρικό στοιχείο, για παράδειγμα μία λότζια.

32 Πρόσοψη του κτηρίου του Ινστιτούτου, 1995

33 Το κτήριο το 2011, άποψη από τα νοτιοανατολικά

Αρχικά τις εντυπώσεις κερδίζει η ψηλή ζώνη από κυφωτούς ψευδογωνιόλιθους, που ορθώνεται πάνω σε μαρμαρίνη βάση και στην οποία ανοίγονται τα παράθυρα για το υπόγειο (εικ. 32, 33). Αυτοί οι κυφωτοί γωνιόλιθοι, που πλαισιώνουν και τις γωνίες του υπερυψωμένου ισόγειου και του πρώτου ορόφου, ανήκουν στα διακοσμητικά στοιχεία που άντλησε ο ύστερος κλασικισμός από την ιταλική αρχιτεκτονική.

34 Στην ιστορική φωτογραφία των χρόνων 1925–1927 διακρίνονται ακόμη οι τοιχογραφίες με τις αιωρούμενες Μούσες και τα πήλινα αγάλματα πάνω στα μπαλούστρα.

κή. Η κεντρική θύρα, στην οποία οδηγούν δύο βαθμίδες, διαθέτει μαρμαρίνο πλαίσιο, ενώ όλα τα υπόλοιπα πλαίσια των παραθύρων και τα γείσα φέρουν ανοιχτόχρωμο κονίαμα που μιμείται λίθο. Μετά το βάθρο του κτηρίου ακολουθούν το υπερυψωμένο ισόγειο και οι δύο κύριοι όροφοι, των οποίων το ύψος μειώνεται από κάτω προς τα πάνω, με αποτέλεσμα το κτήριο να φαίνεται ψηλότερο. Το υπερυψωμένο ισόγειο

και ο πρώτος όροφος φέρουν στις όψεις κονίαμα που μιμείται λιθοδομή. Τα παράθυρα του ισογείου πλαισιώνονται από παραστάδες ιωνικού ρυθμού και οριζόντια γείσα, ενώ εκείνα του πρώτου ορόφου διαθέτουν επίστεψη εναλλάξ οριζόντια και αετωματική και οι παραστάδες τους επιστέφονται με σύνθετα κιονόκρανα.

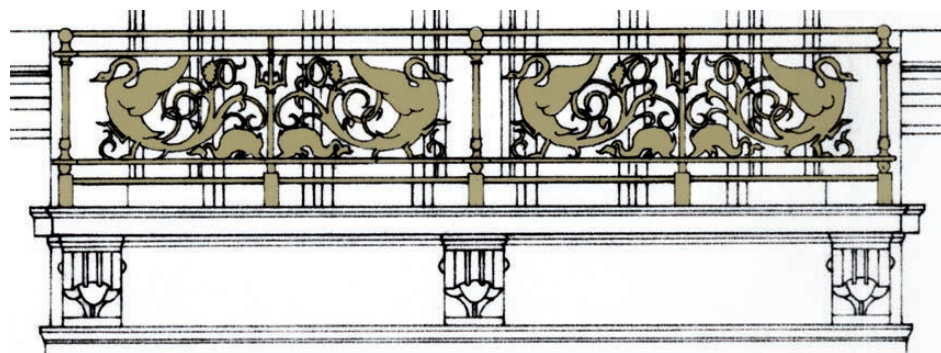
Ο δεύτερος όροφος διαρθρώνεται με παραστάδες μόνο ιωνικού ρυθμού. Ανάμεσά τους εναλλάσσονται ρυθμικά παράθυρα και ζωγραφισμένες επιφάνειες τοίχου, σπάζοντας τη μονοτονία. Φαρδύτερες παραστάδες τονίζουν τις γωνίες του ορόφου. Ακόμη και σήμερα προβάλλουν έντονα πάνω στην κιτρινωπή πρόσοψη οι βαμμένες με το κόκκινο της Πομπηίας επιφάνειες, ενώ δεν υπάρχουν πλέον οι αιωρούμενες μορφές Μουσών που ήταν αρχικά ζωγραφισμένες εκεί και ακολουθούσαν πρότυπα πομπηϊανών τοιχογραφιών του Τρίτου και Τέταρτου Στυλ (εικ. 34). Ο Ziller χρησιμοποίησε συχνά αιωρούμενες μορφές ως διακοσμητικά στοιχεία των κτηρίων του, στην εξωτερική αλλά και στην εσωτερική διακόσμηση· στο κτήριο του Ινστιτούτου συναντώνται και σε οροφολογίες. Πάνω από το γέισο διατηρείται η ρυθμική εναλλαγή της αμέσως κατώτερης ζώνης, καθώς τα τοιχάρια ανάμεσα στα μπαλούστρα είναι τοποθετημένα πάνω ακριβώς από τις παραστάδες. Η σειρά των μπαλουσάτρων επιστεφόταν στις γωνίες από τέσσερα πήλινα αγάλματα, που διακρίνονται σε παλιές φωτογραφίες: ο Απόλλων του Μπελβεντέρε, η Ειρήνη του Κηφισόδωτου, μία Ήρα και ένας Ερμής (εικ. 1, 34, 35). Τα πρότυπα των μορφών είναι σημαντικά έργα της αρχαιοελληνικής τέχνης. Παρόμοια αγάλματα χρησιμοποιήθηκαν και στις στέγες του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου της Αθήνας και της ιδιωτικής οικίας του Heinrich Schliemann («Ιλίου Μέλαθρον»), έργα και τα δύο του Ziller. Εκείνα τα αγάλματα είχαν αγοραστεί από το εργοστάσιο «Wienerberger Ziegelfabrik und Baugesellschaft» στην Αυστρία – ίσως προέρχονταν από εκεί και τα αγάλματα του Ινστιτούτου. Σε φωτογραφική λήψη του 1933 διακρίνεται ακόμα τουλάχιστον το άγαλμα της Ήρας, ενώ σε άλλη λήψη που πραγματοποιήθηκε επίσης τη δεκαετία του 1930 η Ειρήνη και ο Απόλλων της πρόσοψης λείπουν ήδη (εικ. 53). Πιθανώς απομακρύνθηκαν μετά από κάποιο σεισμό.

35 Αναμνηστική φωτογραφία παρέας στην ταράτσα του Ινστιτούτου που διασκέδαζε με παιχνίδι και ποτό (πριν από το 1900).

36 Η νοτιοανατολική όψη με τα μπαλκόνια των ορόφων, 2017

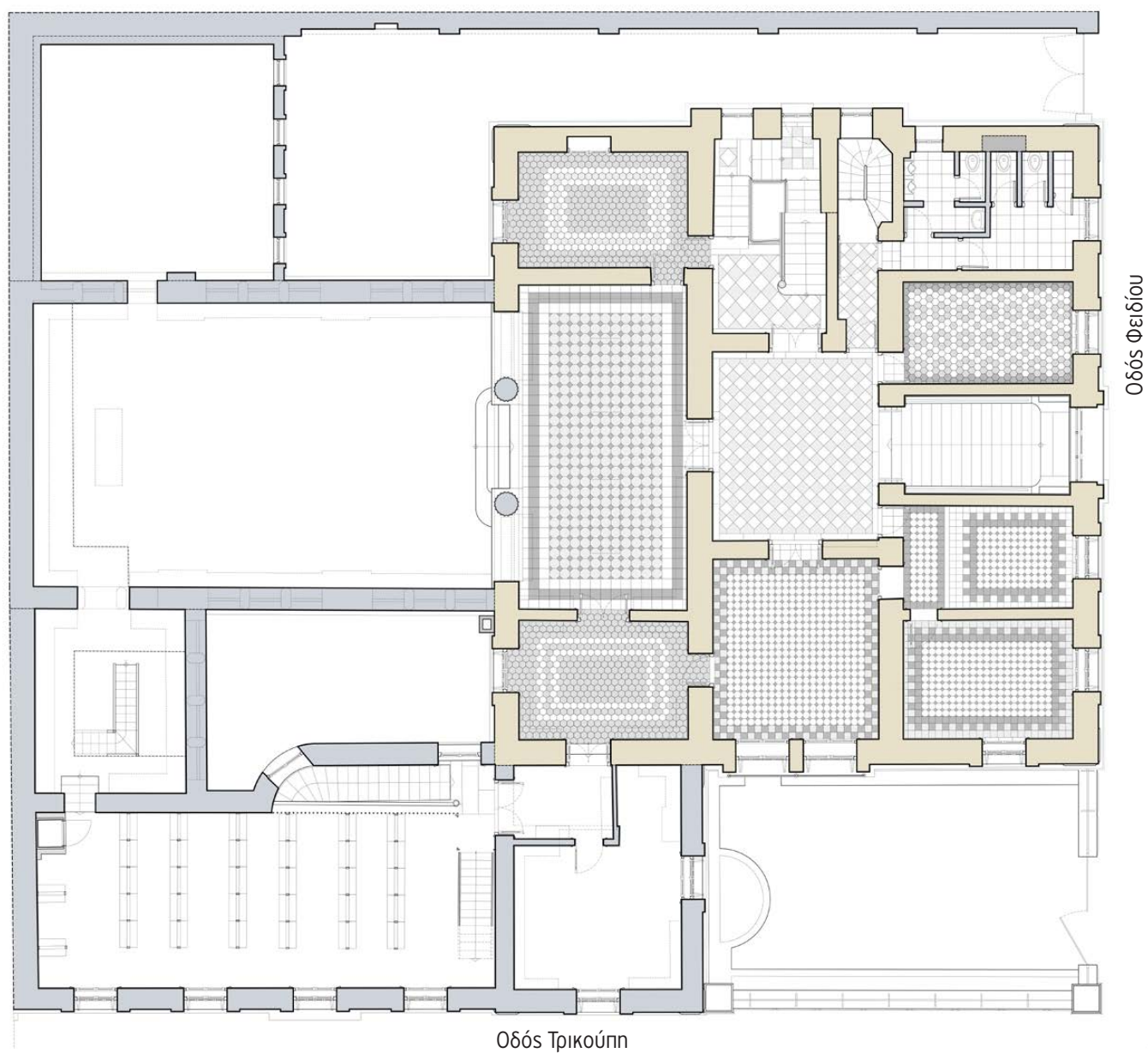

37 Σχεδιαστική αποτύπωση του κιγκλιδώματος των μπαλκονιών στους ορόφους

Σε αντίθεση με την ομοιόμορφα και οριζόντια διαρθρωμένη πρόσοψη ο κάθετος άξονας της όψης προς την οδό Τρικούπη τονίζεται στους δύο ορόφους με τα μαρμαρίνα μπαλκόνια και τα χυτοσιδηρά κιγκλιδώματά τους (εικ. 36). Τα δύο κεντρικά ανοίγματα, διαμορφωμένα εδώ ως μπαλκονόπορτες, βρίσκονται το ένα δίπλα στο άλλο και χωρίζονται μόνο από τις παραστάδες. Οι εξώστες υποδηλώνουν ότι το κτήριο χτίστηκε κατά τρόπο τέτοιο, ώστε μετά την αρχική χρήση από το Ινστιτούτο και την πάροδο του 25ετούς συμβολαίου ενοικίασης να μπορεί να χρησιμοποιηθεί και ως οικία. Τα χυτοσιδηρά κιγκλιδώματα φέρουν θαλάσσιο θέμα, που επαναλαμβάνεται δύο φορές (εικ. 37): μία τρίαίνα στον κεντρικό κάθετο άξονα πλαισιώνεται από αντωπά δελφίνια, πάνω από τα οποία εκφύονται από έλικες οι ουρές κύκνων με πόδια γρύπα, οι οποίοι ορίζουν και τα άκρα της παράστασης. Ο Ziller χρησιμοποίησε επανειλημμένως το μοτίβο των κύκνων, ακόμη και σε καρέκλες που είχε σχεδιάσει ο ίδιος.

Η κάτοψη του σχεδόν τετράγωνου πυρήνα του κτηρίου αρχικά ακολουθούσε εμφανώς τη χαρακτηριστική για την εποχή διάρθρωση σε τρεις, περίπου ισοπλατείς, ζώνες που διαδέχονται η μία την άλλη (εικ. 38). Αυτή η διαμόρφωση είναι τυπική για ιδιωτικές οικίες εκείνης της περιόδου στην Ελλάδα και σε ολόκληρη την Ευρώπη, δημιουργεί όμως και έναν σταθερό φέροντα σκελετό για το κτήριο, μέσω των τοίχων που φέρουν τα φορτία. Πίσω από την ξύλινη κεντρική θύρα ακολουθεί ο χώρος εισόδου, όπως είναι γνωστός από πλούσια αστικά σπίτια: μία πλατιά κλίμακα με 16 βαθμίδες οδηγεί στο άνετο χωλ (εικ. 39).

38 Κάτοψη του υπερυψωμένου ισόγειου.
Νέα αποτύπωση, 2018

39 Άποψη της σκάλας από την είσοδο προς το χωλ. Η πόρτα που διακρίνεται στο βάθος οδηγεί στη Βιβλιοθήκη.

Με τα λόγια του Wilhelm Dörpfeld

Απόσπασμα από χειρόγραφη επιστολή προς την Κεντρική Διοίκηση, με διορθώσεις, 11 Σεπτεμβρίου 1887

«Εισερχόμενος κανείς στο κτήριο μέσω της κεντρικής θύρας, πρέπει να ανέβει αρκετά σκαλοπάτια μιας μαρμάρινης κλίμακας προκειμένου να φτάσει στο ισόγειο, και μάλιστα πρώτα στον μεγάλο προθάλαμο. Κάτω, στη βάση της σκάλας, μία πόρτα οδηγεί κατευθείαν στο διαμέρισμα του θυρωρού. Από τον προθάλαμο μπορεί κανείς να προχωρήσει ευθεία προς την αίθουσα της Βιβλιοθήκης, αριστερά προς το Αναγνωστήριο και δεξιά προς τη μεγάλη κλίμακα, που οδηγεί στους άνω ορόφους. Εκτός των παραπάνω, στο ισόγειο βρίσκονται και 5 δωμάτια για υποτρόφους και 1 δωμάτιο για εξοπλισμό και για εκείνα τα μεγάλα βιβλία, που δεν μπορούν να φυλαχθούν καλὰ στη Βιβλιοθήκη. Τη δημιουργία ενός ξεχωριστού Αναγνωστηρίου την πρότεινε ο αρχιτέκτων Ziller. Το Αναγνωστήριο πρέπει να χρησιμοποιείται κυρίως τον χειμώνα, ώστε να μη χρειάζεται να θερμαίνεται η μεγάλη αίθουσα. Από τα 5 δωμάτια υποτρόφων, τα 4 έχουν είσοδο απευθείας από τον διάδρομο, ενώ στο 5ο έχει κανείς πρόσβαση μόνο μέσω του Αναγνωστηρίου. Σε αυτό το δωμάτιο πρέπει να διαμένει ο υπότροφος που είναι επιφορτισμένος με τη φροντίδα της Βιβλιοθήκης. Για να αποκτήσει απευθείας πρόσβαση και αυτό το δωμάτιο, θα έπρεπε να αφαιρέσει κανείς από το Αναγνωστήριο σε όλο του το μήκος έναν διάδρομο, γεγονός που θα μίκραινε σημαντικά το μέγεθος και την ομορφιά αυτόν τον ωραίο χώρο. Η τουαλέτα του ισογείου βρίσκεται δίπλα στη δευτερεύουσα σκάλα.

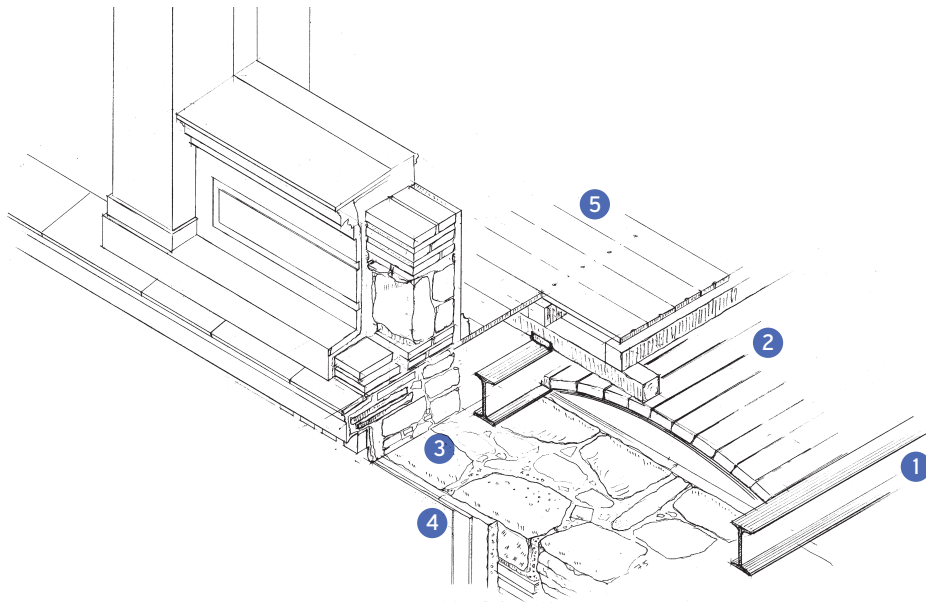
Στο υπόγειο υπάρχουν 3 δωμάτια για τον θυρωρό, και μάλιστα εκείνα που βρίσκονται ανάμεσα στις δύο εισόδους. Έτσι, ο θυρωρός μπορεί από το διαμέρισμά του

να φτάσει τόσο στη μεγάλη κεντρική θύρα όσο και στη βοηθητική είσοδο της ΒΔ πλευράς. Κάτω από το Αναγνωστήριο βρίσκεται η κοινόχρηστη κουζίνα και δίπλα της 2 δωμάτια που χρησιμεύουν ως αποθήκες για τα δύο διαμερίσματα των γραμματέων. Κάτω από τη Βιβλιοθήκη υπάρχει ένας σκοτεινός θάλαμος και ακόμη δύο υπόγεια δωμάτια, που προορίζονται για την αποθήκευση ξύλου, κοκ, κάρβουνου κ.λπ. Στο τελευταίο δωμάτιο (στη Δ. γωνία) θα αποθηκεύεται εξοπλισμός του Ινστιτούτου (σκηνές, κρεβάτια εκστρατείας κ.λπ.). Ενδεχομένως να μπορεί αυτός ο χώρος να διαμορφωθεί σε 6ο δωμάτιο υποτρόφων, καθώς είναι απευθείας προσβάσιμος από την κεντρική σκάλα. Τα δύο διαμερίσματα των γραμματέων στον 1ο & στον 2ο όροφο έχουν το ίδιο μέγεθος και την ίδια διαρρύθμιση. Όπως προβλεπόταν και στο σχέδιο που είχε κατατεθεί παλαιότερα, κάθε διαμέρισμα αποτελείται από το μεγάλο δωμάτιο εργασίας του γραμματέα, 6 καθιστικά και υπνοδωμάτια και κουζίνα με τα εξαρτήματά της. Το γραφείο είναι έτσι τοποθετημένο, ώστε να είναι προσπελάσιμο τόσο από το διαμέρισμα όσο και κατευθείαν από τη μαρμάρινη σκάλα. Η τελευταία θα κατασκευαστεί από μάρμαρο, ξεκινά από το υπόγειο και φτάνει έως τη στέγη. Μία δεύτερη κλίμακα, που φτιάχνεται επίσης από λίθο αβηλά με μικρότερες διαστάσεις, προορίζεται κυρίως για την κουζίνα (σε αυτήν τη σκάλα βρίσκεται και το λουτρό, σε μεσοπάτωμα πάνω από την τουαλέτα και την αποθήκη τροφίμων). Συμπληρώνω ότι όλα τα πατώματα αποτελούνται από θοβίσκους από οπτοπλινθοδομή ανάμεσα σε σιδηρές φέρουσες δοκούς.»

Ιδιαιτερότητες της εσωτερικής διαρρύθμισης

Στο κτήριο χρησιμοποιήθηκαν ως επί το πλείστον ποιοτικά οικοδομικά υλικά, κάποια από τα οποία έπρεπε να εισαχθούν από το εξωτερικό. Και η ποιότητα εφαρμογής υπήρξε υψηλή για την εποχή εκείνη στην Αθήνα (εικ. 40). Οι εξωτερικοί τοίχοι αποτελούνται από αδρά λαξευμένους ασβεστόλιθους, ενώ οι εσωτερικοί από οπτοπλίνθους. Οι οροφές κατασκευάστηκαν με τη μέθοδο Preußische Karren (εικ. 41): φέρουσες σιδηρές δοκοί έχουν πακτωθεί σε κανονικά διαστήματα στους τοίχους και πάνω τους στηρίζονται θολίσκοι από οπτοπλινθοδομή. Αυτή η μέθοδος χρησιμοποιούνταν σε

εργοστάσια στην Αγγλία ήδη για περ. 100 χρόνια πριν από την ανέγερση του αθηναϊκού Ινστιτούτου και τουλάχιστον στη Θεσσαλονίκη από τη δεκαετία του 1880. Αν και η τεχνική εισήχθη αρχικά για εργοστασιακούς και δευτερεύοντες χώρους, εδώ χρησιμοποιήθηκε και σε κύριους χώρους, σε κάποιους από τους οποίους τα ταβάνια ήταν μάλιστα ζωγραφισμένα. Αιτία υπήρξε ο πειραματισμός με άλλους τρόπους κατασκευής οροφών εκτός των συνηθισμένων ξύλινων, οι οποίες σε περίπτωση πυρκαγιάς μπορούσαν γρήγορα να οδηγήσουν ολόκληρο το κτήριο σε καταστροφή.

40 Οικοδομικές λεπτομέρειες της κατασκευής του τοίχου με λίθους και πλίνθους, καθώς και των θολίσκων των πατωμάτων με τη μέθοδο Karren. 1: σίδηρος, 2: πλίνθοι, 3: λίθοι, 4: ξύλινες σανίδες

41 Τμήματα δύο οροφών με θολίσκους, στο χωλ και στο μπροστινό κλιμακοστάσιο. Για στατικούς και άλλους λόγους οι θολίσκοι κάθε χώρου ακολουθούν διαφορετικό προσανατολισμό.

Δύο κατασκευαστικά στοιχεία αξίζει να τονιστούν ιδιαίτερως: η μαρμαρίνη σκάλα στο πλαϊνό κλιμακοστάσιο και οι δύο δωρικοί κίονες στο άνοιγμα του τοίχου προς την επέκταση της Βιβλιοθήκης. Οι βαθμίδες της μαρμαρίνης σκάλας στηρίζονται στον τοίχο μόνο στη μία πλευρά, κατά το πρότυπο των ιταλικών μεγάρων. Τα κιγκλιδώματα είναι και εδώ από χυτοσίδηρο και φέρουν φυτικά θέματα με πτηνά, όπως και στην αθηναϊκή οικία του Schliemann (εικ. 42, 43). Η κουπαστή είναι ξύλινη, το ίδιο και ο ορθοστάτης στη βάση της σκάλας, ο οποίος μιμείται ραδινό αμφορέα πάνω σε βάθρο, στοιχείο που συναντάμε και σε άλλα κτήρια που είχε σχεδιάσει ο Ziller (διακρίνεται στο βάθος της εικ. 48).

42 Λεπτομέρεια της μαρμαρίνης κλίμακας και του κιγκλιδώματος

43 Άποψη της μαρμαρίνης κλίμακας από κάτω

Ο Dörpfeld έδινε μεγάλη σημασία στους δωρικούς κίονες στην επέκταση της Βιβλιοθήκης (εικ. 44): οι 1.000 δραχμές που είχε κοστίσει ο καθένας αποτελούσαν μεγάλο ποσοστό του συνολικού προϋπολογισμού των 37.000 δραχμών για την επέκταση του έτους 1889/1900. Οι κίονες αντιγράφουν τους κίονες του περού του κλασικού Παρθενώνα στην Ακρόπολη της Αθήνας, διαθέτοντας όμως μόνο τα 2/5 του μεγέθους τους.

44 Οι δύο δωρικοί κίονες στην επέκταση της Βιβλιοθήκης

Μεγαλοπρέπεια: οι οροφωγραφίες

Οι κύριοι χώροι του υπερυψωμένου ισογείου και του πρώτου ορόφου, ο προθάλαμος του δεύτερου ορόφου και η πτέρυγα της Τρικούπης διαθέτουν πλούσια διακοσμημένες οροφές. Ήδη ο αρχικός πυρήνας του κτηρίου είχε υψηλής ποιότητας οροφωγραφίες: ζωγραφική διακόσμηση, αν και χαμηλότερης ποιότητας, προστέθηκε διαδοχικά και σε ορισμένα από τα δωμάτια που κατασκευάστηκαν αργότερα. Οι οροφωγραφίες της Βιβλιοθήκης (εικ. 46) χαρακτηρίζονται από την ίδια υψηλή ποιότητα με τις αρχικές. Κυριαρχούν γεωμετρικά πλαίσια με φυτικά θέματα, ενώ υπάρχουν και αιωρούμενες μορφές (Μούσες και Νίκες) κατά τον τρόπο του Τρίτου και του Τέταρτου Στυλ της Πομπηίας, καθώς και διάφορα ζώα, όπως κύκνοι ή τα αγαπημένα του Ziller μιξογενή πλάσματα (άνθρωποι ή ζώα που μέρος του σώματός τους αποτελείται από φυτικές έλικες) (εικ. 45, 46, 50).

Οι οροφές των διαμερισμάτων για τους υποτρόφους στην πτέρυγα της Τρικούπης φέρουν διακόσμηση πολύ χαμηλότερης ποιότητας. Στους οικοδομικούς λογαριασμούς της 20.8.1910 σχετικά με την επέκταση του 1909/1910 διαβάζουμε ότι το «βάψιμο και η διακόσμηση των οροφών» κόστισαν 500 μάρκα, δηλαδή 4,5 φορές περισσότερο από το κόστος των «παραθύρων με εξώφυλλα: 110». Αρχικά, μάλιστα, είχαν υπολογιστεί μόνο 350 μάρκα. Η νεότερη φάση αντιπροσωπεύεται από την οροφή στο πρώην κοινόχρηστο δωμάτιο των υποτρόφων (σήμερα γραφείο του επισημονικού διευθυντή της Βιβλιοθήκης): τα πολύ απλά γεωμετρικά μοτίβα που περιορίζονται κυρίως στις ζώνες των σιδηρών δοκών ζωγραφίστηκαν μόνο μετά τη μεταφορά των δωματίων των υποτρόφων στους άνω ορόφους.

45 Κεντρικό θέμα οροφωγραφίας με φτερωτή γυναικεία μορφή που εκφύεται από ελικωτούς βλαστούς

46 Φωτογραμμετρική αποτύπωση της οροφografίας στη Βιβλιοθήκη, 2017. Στην κάτω δεξιά γωνία διακρίνονται καθαρά οι ζημιές από εισροή υδάτων.

47 Πρώην δωμάτιο υποδοχής και γραφείο του Α΄ Διευθυντή (περ. 1890), σήμερα τα γραφεία της Α΄ Διευθύντριας και του Β΄ Διευθυντή

Το πρωτότυπο έχει πλέον χαθεί: η διακόσμηση των τοίχων

Αρχικά, η εσωτερική διαρρύθμιση συμπεριλαμβανομένης της διακόσμησης αποτελούσε ένα ταιριαστό σύνολο. Οι τοίχοι έφεραν και αυτοί έγχρωμη διακόσμηση, κατά τα πομπησιανά πρότυπα. Εικόνα των τοιχογραφιών έχουμε σήμερα κυρίως χάρη σε λίγες ιστορικές φωτογραφίες. Ιδιαίτερα πλούσια διακοσμημένα ήταν τα δημόσια δωμάτια στο πρώην διαμέρισμα του Α΄ Διευθυντή (εικ. 47): στην άνω απόληξη των τοίχων απεικονίζονταν φυτικά πλέγματα ανάμεσα σε σκούρα γραμμικά τετράγωνα, που συνήθως διέθεταν κεντρικό ρόδακα. Εκατέρωθεν της πόρτας προς το γραφείο δύο γραμμικά ορθογώνια πλασιώνονταν από κάθετους φυτικούς πλοχμούς· οι άκρες των ανθερωτών απολήξεων των πλοχμών εισχωρούν στα ανοιχτά στο κάτω μέρος τετράγωνα, τα οποία εδώ δεν έχουν ρόδακα στο εσωτερικό τους. Οι τοίχοι του

σαλονιού και του γραφείου με μεγάλες ενιαίες επιφάνειες ήταν σκούροι (ίσως κόκκινοι) με ανοιχτόχρωμο πλαίσιο. Η αρχική μορφή της γραμμικής διακόσμησης του κεντρικού προθαλάμου και του κλιμακοστασίου έχει σήμερα χαθεί εντελώς (εικ. 48). Κατά τις αναστηλωτικές εργασίες της περιόδου 1983–1985 βρέθηκαν μεν υπολείμματα εκείνης της διακόσμησης, δεν στάθηκε όμως δυνατόν να διασωθούν και αποκολλήθηκαν. Ξαναζωγραφήθηκαν με διαφορετική και απλούστερη μορφή και χωρίς τον αρχικό χρωματισμό· η διαφορά διακρίνεται ξεκάθαρα σε δείγμα της αρχικής διακόσμησης που έχει διατηρηθεί κοντά στο πλατύσκαλο του δεύτερου ορόφου.

48 Άποψη από το χαλ προς το κλιμακοστάσιο, 1927. Διακρίνεται ξεκάθαρα η διακόσμηση των τοίχων.

49 Η άνω απόληξη του τοίχου στη νότια πλευρά του χωλ, σχεδιαστική απόδοση. Το ρητό παρακαλεί τον Δία βασιλέα να δώσει σε όλους τους ανθρώπους το ίδιο καλό και να αποκρούσει το κακό.

Χωρία από την αρχαιότητα: στίχοι, γνωμικά και αφορισμοί

Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλούν τα αρχαιοελληνικά χωρία που αναγράφονται κάτω από την οροφή, στο κέντρο του άνω μέρους των τοίχων, σε χώρους του υπερυψωμένου ισογείου και του πρώτου ορόφου. Συνολικά διακοσμήθηκαν 14 δωμάτια με 53 γνωμικά, από τα οποία πάντως κάποια εμφανίζονται περισσότερες από μία φορές (εικ. 49, 50 και οπισθόφυλλο). Την επιλογή έκανε ο ίδιος ο Heinrich Schliemann, αν και σε αυτό το κτήριο δεν κατέφυγε τόσο συχνά στα ομηρικά έργα όπως στο «Ιλίου Μέλαθρον». Εδώ περιλαμβάνεται όλη η ιστορία της λογοτεχνίας: κωμωδιογράφοι αλλά και συγγραφείς τραγωδιών, ιστορικοί, ρήτορες, όπως επίσης και ηθικές αρχές, όλα εκφράζονται εδώ. Συνολικά αντιπροσωπεύονται 27 διαφορετικοί συγ-

γραφείς, πιο συχνά από όλους ο αττικός κωμωδιογράφος Μένανδρος. Δεν διακρίνεται κάποιο ξεκάθαρο σκεπτικό σύμφωνα με το οποίο έγινε η επιλογή των γνωμικών κάθε δωματίου ή και των τοίχων πάνω στους οποίους αναγράφονται αυτά. Ωστόσο, ταιριαστός είναι προς τον επισκέπτη που εισέρχεται στο χωλ ο χαιρετισμός με τον στίχο του Ησιόδου «μηδὲ πολὺ ξεινον μηδ' ἄξεινον καλέεσθαι» (μήτε να λέγεσαι άνθρωπος υπερβολικά φιλόξενος, μήτε αφιλόξενος), που υπογραμμίζει το σωστό μέτρο στις κοινωνικές συναναστροφές. Και η γνώμη «πολυτελέστατον ἀνάλωμα ὁ χρόνος», που κοσμεῖ το ίδιο δωμάτιο, θα βρει κάθε επισκέπτη σύμφωνα. Επρόκειτο προφανώς για μία συγκεκριμένη πυκνότητα γνωμικών που θα περιέβαλλαν και θα συνόδευαν συνεχώς τους ενοίκους του κτηρίου.

50 Η άνω απόληξη του τοίχου στη νότια πλευρά του χωλ, φωτογραφική αποτύπωση. Τα τμήματα κάτω από τους θολίσκους διακοσμούνται με αντωπές Σφίγγες που εκφύονται από έλικες εκατέρωθεν ενός ρόδακα.

Δύο σημαντικά δείγματα του αθηναϊκού κλασικισμού σε άμεση γειτνίαση: Το ΓΑΙ Αθηνών και η έπαυλη Prokesch von Osten

Το κτήριο του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών, έργο του αρχιτέκτονα Ernst Ziller, αποτέλεσε, ήδη αμέσως μετά την ανέγερσή του το 1887/1888, σημαίνον στοιχείο πολεοδομικής, αρχιτεκτονικής και φυσικά ουσιώδους πολιτιστικής αναφοράς. Αποτελεί το αρχιτεκτόνημα αυτό στη γενική του εικόνα ένα εξαιρετικό δείγμα του όψιμου κλασικισμού, μάλιστα εκείνης της κατεύθυνσης η οποία ευρύτατα διαδόθηκε στην Αθήνα της εποχής του Γεωργίου Α' (1863–1913).

Ο διάσημος αρχαιολόγος Heinrich Schliemann, εργοδότης του Ziller όσον αφορά το κτήριο του ΓΑΙ όπως βέβαια και το λαμπρό μέγαρό του, το «Ιλίου Μέλαθρον», είναι φανερό ότι ανήκε σε εκείνες τις δημιουργικές προσωπικότητες των οποίων οι αισθητικές προτιμήσεις έκλιναν προς τις πιο κρίσιμες αναλαμπές του αρχιτεκτονικού ιστορισμού κατά τον ύστερο 19ο αιώνα. Το κτήριο της οδού Φειδίου είναι τυπικό αυτής της μορφολογικής κατεύθυνσης, καθώς φανερώνει το αποτέλεσμα μιας εισηγμένης από τη Δύση διαχρονικής εμπειρίας του σχεδιασμού πάνω στη διάπλαση του μνημειακού αστικού αρχιτεκτονήματος.

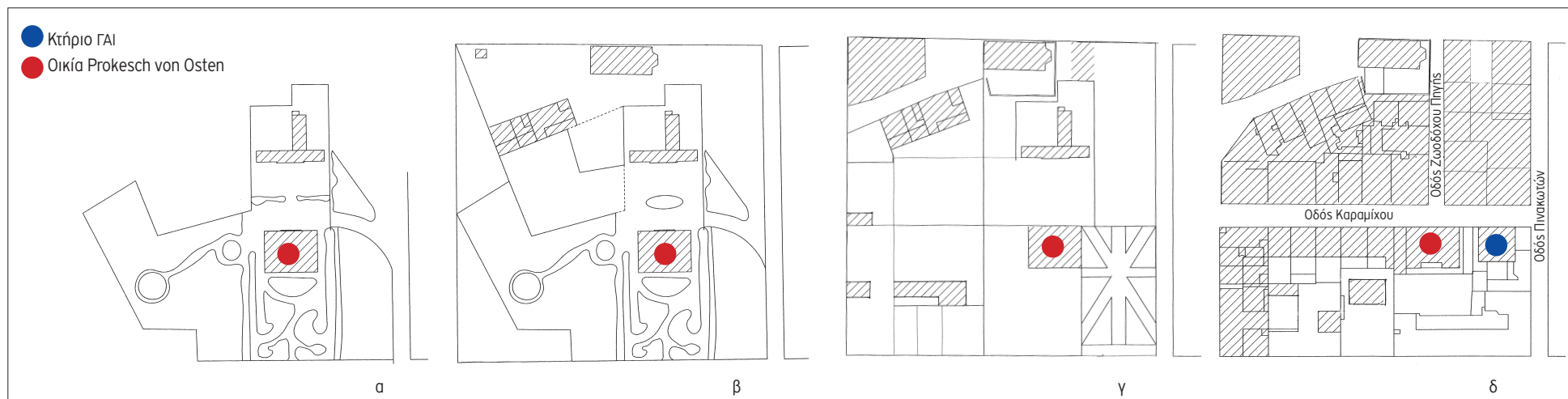
Ενώ ο «μνητροπολιτικός» αισθητικός χαρακτήρας των ευρωπαϊκών αστικών κέντρων ταυτιζόταν σχεδόν με τις αβέβαιες και αμφιλεγόμενες μορφές ενός στυλιστικού πλουραλισμού, ο Ziller πέτυχε, εδώ στην Αθήνα, να προσδώσει στην αρχιτεκτονική του ΓΑΙ –και όχι μόνο– μια πνοή ανανεωτική των βασικών συστατικών του

τοπικού αστικού κλασικισμού. Και αυτό, με το να πλουτίσει τις όψεις του κτηρίου με ένα ισορροπημένο κράμα από πλαστικά στοιχεία, πρωτίστως εκείνα των αρχαίων ρυθμών, τονισμένα με κάποιες επιλεγμένες μορφολογικές εκφάνσεις του ιταλικού ρεπερτορίου (ζωγραφικά θέματα στη ζώνη του ανώτερου ορόφου, «παλλαδιανή» επίστεψη του γείσου με μπαλούστρα και –όπως αρχικά υπήρχαν– αγάλματα).

Στο σύνολό της πάντως η εικόνα του κτηρίου του ΓΑΙ συμπυκνώνει, κατά κάποιο τρόπο, τα ξεχωριστά ιδιώματα του αθηναϊκού κλασικισμού. Αυτά που τον έκαναν, πέραν της άριστης προσαρμογής του στο ιστορικό περιβάλλον, να έχει τη ζωτικότητα να μεταλλαχθεί επί δεκαετίες και να καρποφορήσει σε μια έκφραση πάνδημης αποδοχής, ξεκινώντας από τις πρώτες υποδειγματικές εφαρμογές της αστικής αρχιτεκτονικής σ' αυτή την πόλη.

Στο σημείο αυτό, έχοντας υπ' όψιν την μακρότατη παρουσία και εξέλιξη του κλασικισμού στη νεοσύστατη ελληνική πρωτεύουσα, από την εποχή του βασιλέα Όθωνα (1832–1862) και εξής, είναι πράγματι εντυπωσιακό να έχουμε προ οφθαλμών σήμερα και ένα σωζόμενο –δυστυχώς ταλαιπωρημένο από τη μακρόχρονη εγκατάλειψη– αυθεντικό δείγμα της πρώτης στη νέα πόλη εφαρμογής του αστικού κλασικισμού, ευρισκόμενο μάλιστα δίπλα ακριβώς από το κτήριο του ΓΑΙ (*εικ. 27a, 51*). Είναι η έπαυλη του επιτετραμμένου της Βιέννης στην Αθήνα κόμη Prokesch von Osten,

51 ◀ Σχεδιαστική ανασύνθεση των προσόψεων των κτηρίων στην οδό Φειδίου 1–3 το έτος 1910: αριστερά το κτήριο του Ινστιτούτου, δεξιά το μέγαρο Prokesch von Osten

52 Εξέλιξη του οικοπέδου του Prokesch von Osten και του κτηρίου του Ινστιτούτου με βάση ιστορικούς χάρτες: α) Stauffert-Hansen 1836/1837, β) Επιτροπή 1847, γ) Καλλέργη 1860, δ) Kaupert 1891, με υπόβαθρο τα περιγράμματα των σημερινών κτηρίων

κτισμένη το 1836 σε σχέδια του Αυστριακού αρχιτέκτονα Carl Roesner. Πρόκειται για ένα οικοδόμημα τετραγωνικής κάτοψης, ισόγειο, με ένα μικρότερο επίκτισμα, το οποίο αργότερα επεκτάθηκε σε πλήρη όροφο (**εικ. 27β**). Στην εποχή της η έπαυλη, κτισμένη εκτός του εγκεκριμένου σχεδίου, ήταν ένα αρχιτεκτόνημα περίοπτο, καθώς βρισκόταν σε μεγάλο κήπο μεσογειακής βλάστησης. Έτσι, από όλες τις πλευρές ελεύθερο το κτήριο, αναδείκνυε στον χώρο την εξαιρετικού ενδιαφέροντος εικόνα του: μία γεωμετρικής καθαρότητας μορφή, χαρακτηριστική του ανόθευτου από προσμίξεις ευρωπαϊκού κλασικισμού. Και παρά το γεγονός ότι σήμερα εμφανίζεται μόνο η όψη εισόδου, εξαιτίας της ένταξης του κτίσματος στη ρυμοτομία (**εικ. 53**), είναι πάντως αντιληπτή η διαύγεια της πλαστικής του σύνθεσης, η ηρεμία που εκπέμπουν οι αδιάσπαστες επιφάνειες των τοίχων, τα λιτά γείσα που υπογραμμίζουν τη χαρακτηριστική της πρώιμης φάσης αίσθηση της οριζοντιότητας, τα απλά παράθυρα

σε ρυθμικές αποστάσεις μεταξύ τους. Όλα αυτά προβάλλουν, στη μεταξύ τους αρμονική σχέση, μια ουσιώδη συνάφεια της μορφής αυτού του σεμνού κτίσματος με τις συστατικές αρχές του «κλασικού» πνεύματος. Αρχές οι οποίες απείχαν από τις οιοσδήποτε «ρητορικές» ποικίλων επίπλαστων ρυθμολογικών και διακοσμητικών στοιχείων, όπως αυτά προέκυψαν στη μνημειακή αρχιτεκτονική μεταγενέστερων περιόδων. Πρέπει όμως εδώ να τονίσουμε ότι η αξιολόγηση αυτού του κτηρίου στη συλλογική μνήμη των Αθηναίων ελάχιστα έχει να κάνει με κριτήρια μορφολογικά. Διότι η αξία του, εκ των πραγμάτων, αποδίδεται κυρίως σε προσωπικότητες ιστορικές, στην ιδιοκτησία των οποίων πέρασε αυτό το νεότερο μνημείο, όπως η Ελένη Τοσίτσα, ο Heinrich Schliemann, οι αθηναϊκές οικογένειες Μελά και Πεσματζόγλου. Είναι βέβαια απαραίτητο να ληφθεί υπ' όψιν και η σημασία του παλαιού οικοδομήματος όσον αφορά στην εν γένει εξέλιξη της αρχιτεκτονικής της νεότερης

Αθήνας. Και ως προς την παράμετρο αυτή είναι πράγματι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα η συγκριτική θεώρησή του με το γειτονικό κτήριο του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου. Διότι η αμφίδρομη παρατήρηση των δύο μνημείων ασφαλώς προσφέρει αποκαλυπτικά στοιχεία για το είδος και τον τρόπο των μεταλλαγών του αθηναϊκού αστικού κλασικισμού, υπό το πρίσμα των επιμέρους τοπικών συνθηκών. Δηλαδή, της διαχείρισης του αστικού χώρου στη διάρκεια των πρώτων επεκτάσεων της πόλης, της προσαρμογής της αρχιτεκτονικής σύνθεσης στις εκάστοτε πολιτισμικές παραμέτρους, από το 1833 και ύστερα, κατά την επί δεκαετίες πολυκύμαντη σε πολιτιστικό επίπεδο διαδρομή της κοινωνίας, στην πρωτεύουσα της ελεύθερης Ελλάδας.

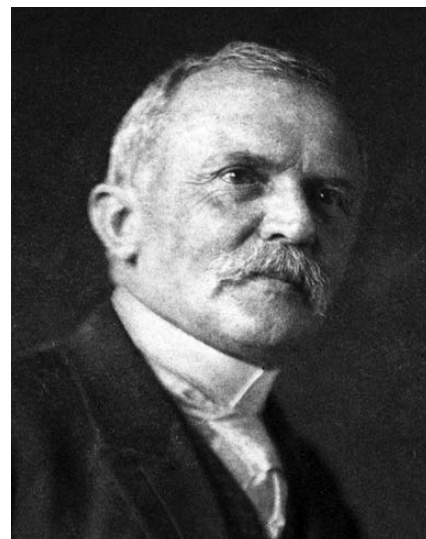
53 Η οδός Φειδίου, προς το τέλος της δεκαετίας του 1930. Σε πρώτο πλάνο, το κτήριο Prokesch von Osten, στο βάθος αριστερά το ΓΑΙ. Η έπαυλη του Prokesch χρησιμοποιούνταν πλέον ως Ωδείο, στο οποίο αργότερα θα φοιτούσαν φημισμένοι Έλληνες μουσικοί, μεταξύ των οποίων η Μαρία Κάλλας και η Νανά Μούσχουρη.

Φίλοι ή ανταγωνιστές; Dörpfeld και Ziller, οι αρχιτέκτονες του κτηρίου του Ινστιτούτου

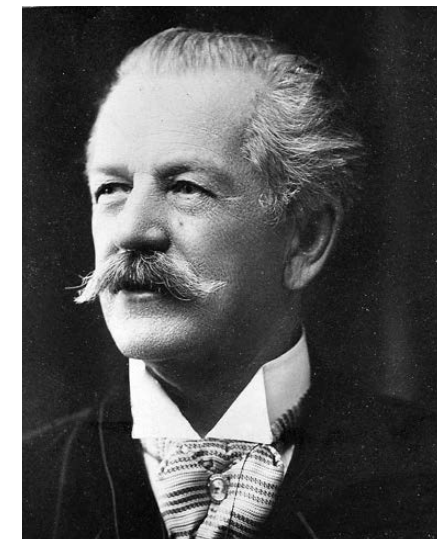
Το κτήριο του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών ανεγέρθηκε το 1887/1888 για να καλύψει μία ανάγκη και, όπως συμβαίνει συχνά με τις προσωρινές λύσεις, επιβλήθηκε ως μόνιμη κατάσταση. Επιβίωσε μέσα από τις δυσκολίες του χρόνου και εξακολουθεί να είναι έως σήμερα η έδρα του ερευνητικού κέντρου. Καθώς η γερμανική αυτοκρατορική κυβέρνηση δεν θεωρούσε αναγκαία την απόκτηση ιδιοκτητού ακινήτου στην τότε Ελλάδα, ο Heinrich Schliemann προσφέρθηκε να ανεγείρει σε δικό του οικόπεδο στην οδό Φειδίου ένα κτήριο, το οποίο θα ετίθετο στη διάθεση του ΓΑΙ. Ο ιδιοκτήτης ήθελε ένα αστικό ακίνητο κατάλληλο για ενοικίαση, ενώ το Ινστιτούτο επιθυμούσε ένα ερευνητικό κέντρο. Το αποτέλεσμα είναι ένας συμβιβασμός, του οποίου οι αδυναμίες φάνηκαν πολύ σύντομα.

Στην αμφισημία της χρήσης αντιστοιχεί κατά ένα τρόπο και η πνευματική πατρότητα του σχεδίου του κτηρίου. Στον σχεδιασμό συμμετείχαν ο Wilhelm Dörpfeld (εικ. 54) ως εκπρόσωπος του Ινστιτούτου και ο Ernst Ziller (εικ. 55) ως εκπρόσωπος του ιδιοκτήτη – και οι δύο αρχιτέκτονες γερμανικής καταγωγής, και οι δύο εξαιρετικά επιτυχημένοι στο πεδίο τους. Ο πρώτος ήταν αναγνωρισμένος μελετητής της ιστορίας της αρχιτεκτονικής, που σύντομα θα αναγορευόταν Α΄ Γραμματέας του Ινστιτούτου της Αθήνας, ο δεύτερος περιζήτητος αρχιτέκτονας στην Αθήνα με πληθώρα ελκυστικών αναθέσεων και έργων. Για τη μεταξύ τους σχέση δεν υπάρχουν καθόλου στοιχεία, είναι όμως γνωστό ότι ο Dörpfeld ήταν εντυπωσιασμένος από την επιτυχία του Ziller, και μάλιστα τόσο πολύ, ώστε αναρωτιόταν συνεχώς εάν έπρεπε να μεταπηδήσει στο πεδίο του Ziller.

Η συμβολή του Dörpfeld στην αρχιτεκτονική του κτηρίου του Ινστιτούτου υπήρξε μάλλον δευτερεύουσα. Τα υπάρχοντα στοιχεία φανερώνουν ότι ο Dörpfeld υπέβαλε μεν μία πρόταση στην Κεντρική Διεύθυνση στο Βερολίνο, βέβαιο είναι όμως ότι το συνολικό σχέδιο ήταν έργο του Ziller. Το γεγονός ότι η εξωτερική εμφάνιση του κτηρίου

54 Wilhelm Dörpfeld, 1912

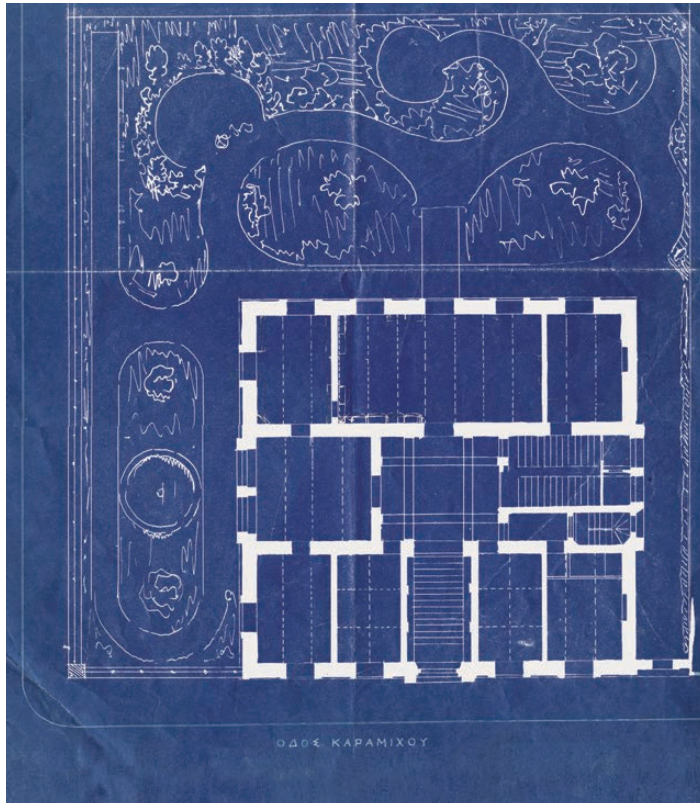

55 Ernst Ziller, 1917

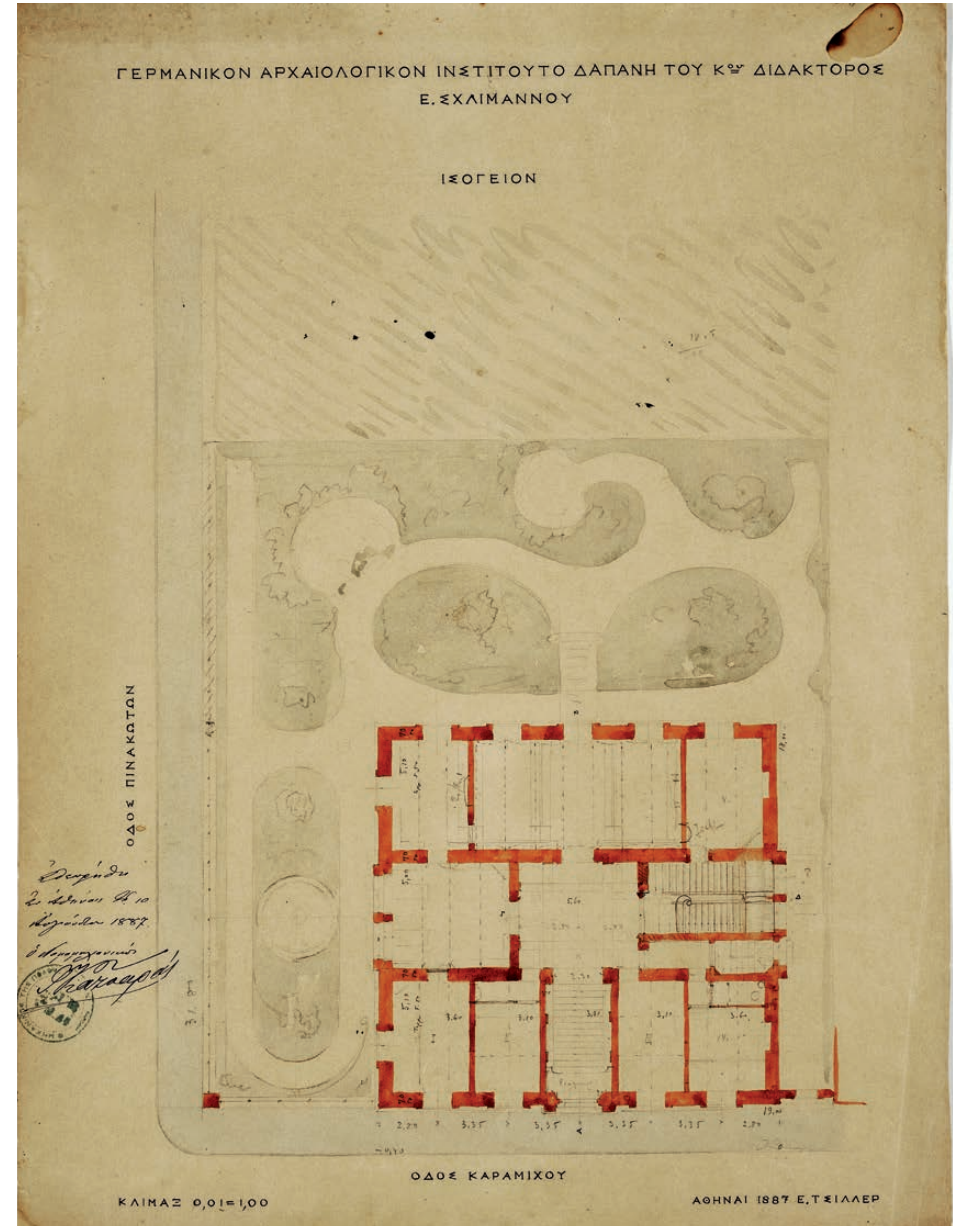
οφείλεται στον Ziller ήταν κάτι που τονίζονταν από τον ίδιο τον Dörpfeld και που δεν μπορούσε ούτως ή άλλως να παραβλεφθεί. Το βάθρο από κυφωτούς λίθους, η πληθωρική πλαισίωση των παραθύρων και τα μπαλούστρα στο δώμα αποτελούν τυπικά στοιχεία της μορφολογικής γλώσσας του Ziller. Την κατασκευή των ταβανιών με το σύστημα Karpen την εφάρμοσε μάλιστα στην Ελλάδα πρώτη φορά ο Ziller. Μετά τη μαθητεία του στο γραφείο του Theophil Hansen στη Βιέννη, επέβλεψε τις οικοδομικές εργασίες στην Ακαδημία Αθηνών. Τράβηξε την προσοχή του Schliemann, ο οποίος τον προσέλαβε για τον σχεδιασμό του μεγάρου του. Έτσι έφτασε να ανατεθεί αργότερα στον Ziller η κατάρτιση πρότασης για το κτήριο του Ινστιτούτου. Φυσικά ο Dörpfeld, ως μελλοντικός διευθυντής, φρόντισε το νέο κτήριο να συνδεθεί και με το δικό του όνομα, όμως ο συνολικός σχεδιασμός και η πλούσια διακόσμηση φέρουν ξεκάθαρα την υπογραφή του Ziller – και επίσης τις αξιώσεις του εργοδότη του Heinrich Schliemann.

Δύο προτάσεις

Το αρχικό σχέδιο του ΓΑΙ Αθηνών διασώζεται σε δύο εκδοχές (εικ. 56, 57). Στην Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου φυλάσσονται τα υδατογραφημένα οικοδομικά σχέδια των όψεων, καθώς και οι κατόψεις του υπερυψωμένου ισογείου και των δύο ορόφων, με την υπογραφή του Ernst Ziller. Τα σχέδια στο Αρχείο του ΓΑΙ Αθηνών είναι μεν ανυπόγραφα, αποδίδονται όμως μάλιστα στον Wilhelm Dörpfeld. Η κάτοψη του Ziller φέρει την κρατική οικοδομική άδεια με ημερομηνία 10.8.1887. Η σύγκριση των δύο σχεδίων δεν δείχνει διαφορές μεταξύ τους.

56 ◀ Κάτοψη
του Dörpfeld,
blueprint, 1887

57 ► Κάτοψη του Ziller,
υδατογραφία, 1887

Ωστόσο, το υλοποιηθέν κτίσμα διαφέρει σε ορισμένα σημεία και από τις δύο εκδοχές: διαφορετικά από το σχέδιο, τα ταβάνια και των δύο δωματίων που πλαισιώνουν τη μεγάλη μαρμάρινη κλίμακα εισόδου κατασκευάστηκαν και αυτά με τη μέθοδο Karren, επίσης η σκάλα προς τον κήπο δεν κατασκευάστηκε ποτέ.

Ο Dörpfeld, σε μία επιστολή προς την Κεντρική Διεύθυνση του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου στις 18 Σεπτεμβρίου 1887, παρουσιάζει την πνευματική πατρότητα των σχεδίων και των όψεων ως εξής: «Λαμβάνω την τιμή να σας αποστείλω συνημμένα σχέδια του νέου κτηρίου του Schliemann. Οι όψεις είναι blueprints του σχεδίου που έφτιαξε ο Ziller, ενώ οι κατόψεις είναι φωτογραφίες εκείνου του σχεδίου που ετοίμασα ο ίδιος και το οποίο θα αποτελέσει τη βάση για την υλοποίηση. Στις κατόψεις του Ziller πραγματοποιήσα κάποιες διορθώσεις, ενώ οι όψεις του παρέμειναν ως είχαν» (εικ. 58). Αντιθέτως, σε μία αχρονολόγητη τεχνική γνωμοδότηση λίγο πριν από την αγορά του κτηρίου το 1899 γράφει: «Τα σχέδια είχαν φτιαχτεί από τον υπογράφοι και δέχτηκαν διορθώσεις μόνο σε επονομαζόμενα σημεία από τον αρχιτέκτονα του κυρίου Schliemann (κύριο Ernst Ziller).»

Καθοριστική είναι βέβαια η πρώτη επιστολή, που συντάχθηκε κατά τη διάρκεια της κατασκευής του κτηρίου. Σύμφωνα με αυτήν, ο Ziller είχε ετοιμάσει τα πρώτα σχέδια, τα οποία όμως τροποποιήθηκαν από τον Dörpfeld. Μόνο στην εξωραϊσμένη μνήμη του, έντεκα χρόνια μετά την ανέγερση του κτηρίου, παρουσίασε ο Dörpfeld τον εαυτό του ως δημιουργό των σχεδίων.

58 Σε επιστολή του προς την Κεντρική Διεύθυνση ο Dörpfeld δίνει αναφορά για τα έργα με βάση σχέδια του Ziller και δικά του.

Kaiserlich Deutsches Institut
für
Archaeologische Correspondenz.

No. 8.

Athen, den 11. September 1887.

Der Centraldirection melde ich den Empfang der Verfügung vom 30. August. Den Inhalt derselben habe ich zum Kenntniss genommen und die beiden beigefügten Schreiben an die Herren Dr. Entsch und Dr. Richter ~~sonntags~~ ^{den} übergeben. Der erste hat vor einigen Tagen ein Gesuch um Verlängerung seines Circularschreibens der österr. ungar. Lloyd bei der Centraldirection eingereicht und vermutet, daß sich dieses Gesuch mit der Verfügung der Centraldirection deckt.

Beifolgend beziehe ich mich Zeichnungen des neuen Schliemannschen Hauses ~~an~~ ^{an} einzuweisen. Die Ansichten ~~sind~~ ^{sind} Lichtpläne des von Ziller angefertigten Planes, während die Grundrisse ~~Tha.~~ ^{Tha.} ~~topographien~~ ^{topographien} des ~~von mir~~ ^{von mir} angefertigten Planes ~~sind~~ ^{sind} ~~welchen~~ ^{welchen} ich selbst angefertigt habe und ~~der~~ ^{der} der Ausführung zu Grunde gelegt sind. An den Ziller'schen Grundrissen habe ich ~~nicht~~ ^{nicht} noch einige Veränderungen vorgenommen, während seine Ansichten unverändert geblieben sind.

Auf der Topographie ist links der Grundriß des Erdgeschosses und gleichzeitig der Situationsplan dargestellt. Das Grundstück liegt an der Ecke der Karanisch und Pinakoton Straße und hat eine Ausdehnung von etwa 30 : 31½ m. Das Haus ist so

30 χρόνια πριν: οι εκτεταμένες εργασίες αποκατάστασης, 1983–1985

Το 1983 είχα την τιμή να μου ανατεθεί το έργο της αποκατάστασης των όψεων του κτηρίου του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών, έργου του Ernst Ziller, 1888, με στόχο την επαναφορά του συγκροτήματος στη μορφή που είχε το 1909, όταν, με την προσθήκη του Wilhelm Dörpfeld επί της Χαριλάου Τρικούπη, ολοκληρώθηκε ως νεοκλασική σύνθεση. Η φάση της αποκατάστασης των όψεων ακολούθησε εκείνη των στατικών ενισχύσεων του κτηρίου, ένεκα των ζημιών που είχε υποστεί κατά τους σεισμούς του 1981 (εικ. 59).

Η κατάσταση διατήρησης του κτηρίου ήταν μέτρια έως κακή, κυρίως λόγω απουσίας συστηματικής συντήρησης. Τα κυριότερα προβλήματα οφείλονταν στη διείδυση υγρασίας, όπως η αποδιοργάνωση των λιθοδομών και η αποσάθρωση επιχρισμάτων και κουφωμάτων, αλλά και ανασφαλή στηθαία και κιγκλιδώματα. Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι οι περισσότερες φθορές παρουσιάζονταν στον νοτιοδυτικό προσανατολισμό, δηλαδή εκείνον του μεγαλύτερου ηλιασμού.

Για την αποκατάσταση χαμένων ή κατεστραμμένων στοιχείων, όπως των πατητών επιχρισμάτων ή της χάραξης των αρμών των ψευδοδόμων, χρησιμοποιήθηκαν γνήσια υλικά και αυθεντικές τεχνικές. Στοιχεία που έπρεπε να αντικατασταθούν, όπως τα μπαλούστρα, αντιγράφηκαν από τα αρχικά και ανακατασκευάστηκαν με τον ίδιο τρόπο όπως τα αυθεντικά (εικ. 60). Χρησιμοποιήθηκαν επίσης νέα υλικά και τεχνολογίες, προκειμένου να γίνουν βελτιώσεις της κατασκευής. Αυθεντικά στοιχεία που ήταν σε καλή κατάσταση διατηρήθηκαν, ως λαμπρά δείγματα της υψηλής στάθμης των τεχνιτών της εποχής.

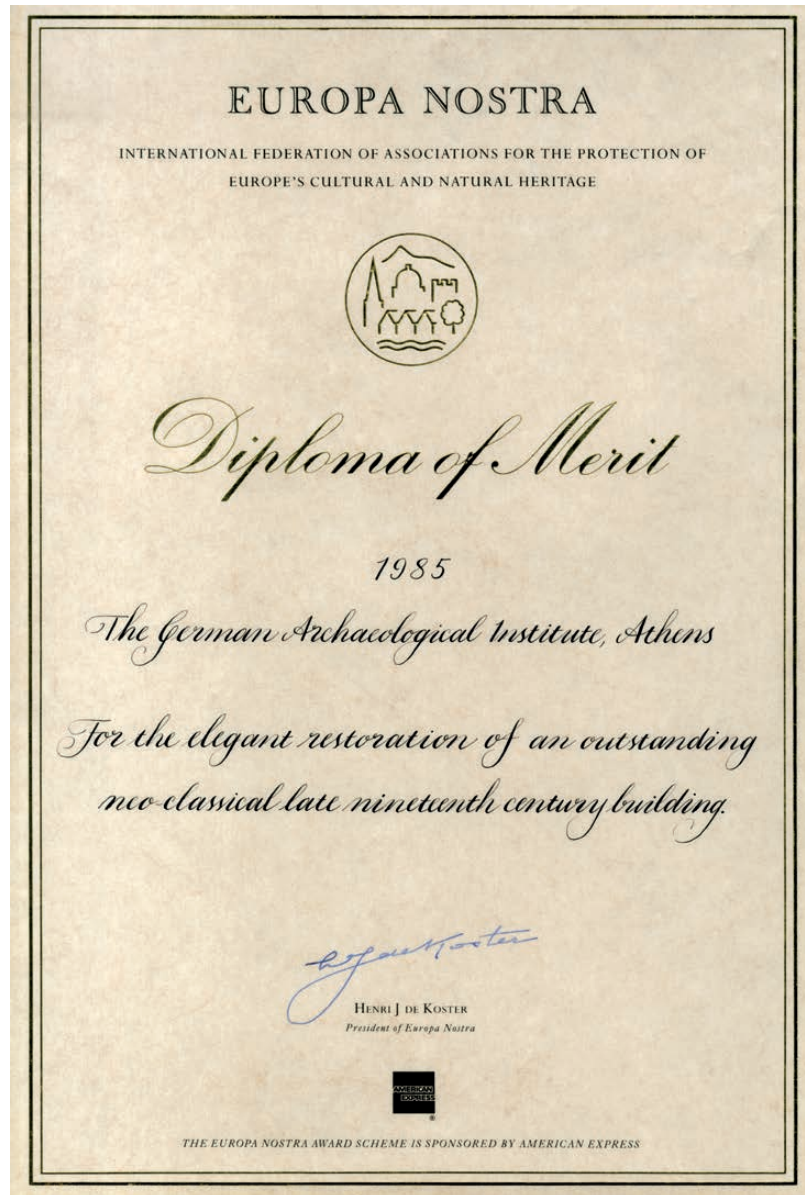
Οι επίπεδες επιφάνειες ανακατασκευάστηκαν απόλυτα λείες, σχεδόν γυαλιστερές, πατητές με το μυστρί, με σκοπό να εξασφαλισθεί η στεγανότητα και η αντοχή στον ρύπο. Χρωματίστηκαν με δύο λεπτά στρώματα καταιονισμού ατμοπερατών ακρυλικών χρωμάτων υψηλής ποιότητας, ώστε να αποκλεισθούν σημάδια από πινέλο ή κύλινδρο, να μειωθεί η πιθανότητα απολέπισής τους και να αποδοθεί η υφή

των αυθεντικών υδροχρωματισμών. Το σωστό χρωματολόγιο προσδιορίστηκε με μικροστερεοσκοπική εξέταση δειγμάτων αυθεντικών χρωματισμών, καθώς και με βιβλιογραφική έρευνα και μελέτη των γραφομένων του ίδιου του Ziller.

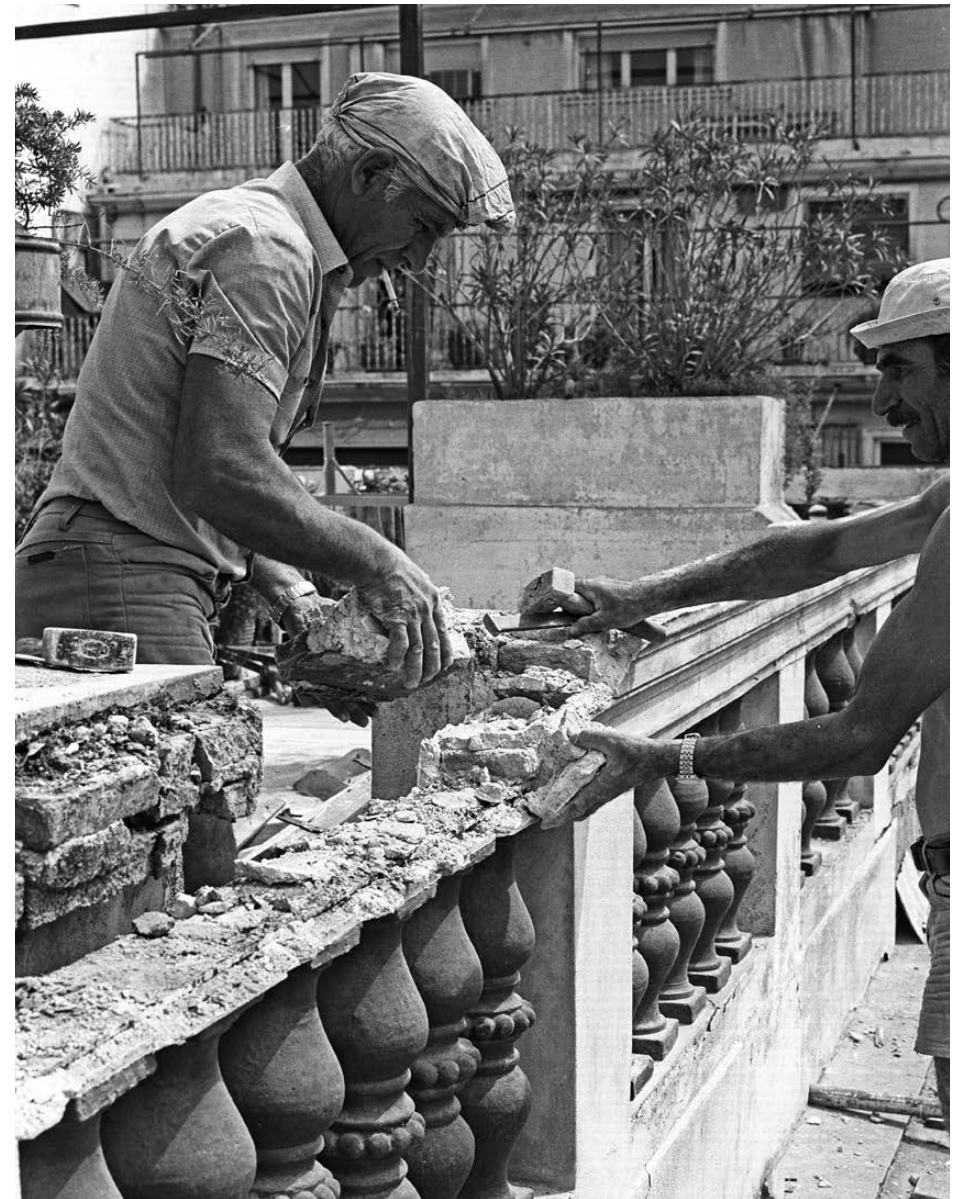
Χάρη στην ιστορική έρευνα εντοπίστηκαν χαμένα μορφολογικά στοιχεία, όπως τα τέσσερα αγάλματα του δώματος και οι γραπτές παραστάσεις Μουσών στους 24 επίτοιχους πίνακες ανάμεσα στα παράθυρα του δευτέρου ορόφου. Μετρήθηκαν και αποτυπώθηκαν όλα τα οικοδομικά στοιχεία, αφού προηγήθηκαν διερευνητικές τομές: μπαλούστρα, κεραμικοί γεισίποδες και επίκρανα, μαρμάρινα φουρούσια, σιδηρά κιγκλιδώματα, τραβηχτά επιχρίσματα, κυφωτοί ψευδογωνιόλιθοι και λιθόπλινθοι, στέψεις, διαχωριστικές ζώνες, βάθρα, κουφώματα κ.λπ.

Ως κύριος του έργου, το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο υπήρξε ένας φωτισμένος και ενημερωμένος εργοδότης, χάρη στον Α΄ Διευθυντή Helmut Kyrieleis, τον Β΄ Διευθυντή Hermann Kienast και τον Διοικητικό Διευθυντή Rainer Weiss. Κατανόησαν και υποστήριξαν την ορθή αποκατάσταση, την ανάγκη διεξαγωγής εμπεριστατωμένης έρευνας και τη μεγάλη σημασία που είχε η κατασκευή πολλών δειγμάτων, όπως η οριστικοποίηση του χρωματολογίου, μόνο αφού δοκιμάσθηκε σε φυσική κλίμακα, στο ήμισυ μιας από τις όψεις. Επιστημονικοί σύμβουλοι υπήρξαν οι αείμνηστοι Χαράλαμπος Μπούρας, καθηγητής του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, και Γεώργιος Δοντάς, Επίτιμος Γενικός Έφορος Αρχαιοτήτων, σύμβουλος σε θέματα συντήρησης και έρευνας ο συντηρητής του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου Σταύρος Μπαλτογιάννης και σύμβουλοι σε θέματα τεχνολογίας και υλικών οι πολιτικοί μηχανικοί Χρήστος Παυλάτος και Δημήτρης Βίδος. Οφείλονται ευχαριστίες σε όλους.

Η εργασία έχει τιμηθεί με το διεθνές βραβείο της Europa Nostra για Αναστήλωση του έτους 1985.

59 Το δίπλωμα της Europa Nostra

60 Και τα μπαλούστρα φτιάχτηκαν από την αρχή το 1983

Μία αένην διαδικασία: εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης

61 Ο ελληνικός Τύπος αναφερόταν συνέχεια σε εργασίες στο ιστορικά σημαντικό κτήριο του Ινστιτούτου, εδώ στην «Απογευματινή» το 1971 (μικρό απόκομμα) και στην «Καθημερινή» το 1984.

Από την ίδρυσή του το κτήριο του ΓΑΙ έχει δεχτεί πολυάριθμες εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης. Ήδη το 1899, έντεκα χρόνια μετά την κατασκευή και κατά την προετοιμασία της επικείμενης αγοράς από το γερμανικό κράτος, ο Dörpfeld περιγράφει την κατάσταση του κτηρίου ως εξαιρετικά καλή, χάρη στη χρήση ποιοτικών υλικών κατά το χτίσιμο, και αναφέρει ότι μόνο τα ξύλινα πλαίσια των παραθύρων χρειάζονται επισκευή. Εκτεταμένες εργασίες –με εξαίρεση τις επεκτάσεις– έλαβαν χώρα στο διάστημα ανάμεσα στην επιστροφή του κτηρίου το 1951 και στο εκ νέου άνοιγμά του. Ο ανάδοχος του έργου, πολιτικός μηχανικός Ιωάννης Δρίνης (αδελφός της συζύγου του Emil Kunze Αθηνάς, βλ. **εικ. 24**), ανακαίνισε πατώματα, σκάλες και τις οροφograφίες στον δεύτερο όροφο. Από το 1965 έως το 1968 ξαναβάφτηκαν διαδοχικά όλοι οι χώροι του Ινστιτούτου και εγκαταστάθηκε σύστημα κλιματισμού, το οποίο αφαιρέθηκε αργότερα για αισθητικούς λόγους. Τέλος, το 1971 αποκαταστάθηκαν οι όψεις (**εικ. 61**). Μετά τον μεγάλο σεισμό του 1981 και μία προσβολή από τερμίτες στη Βιβλιοθήκη, εκτελέστηκαν την περίοδο 1983–1985 μεγάλα έργα συντήρησης. Έκτοτε γίνονται τακτικά σχετικές εργασίες στο ίδιο το κτήριο αλλά και στον εξοπλισμό του. Τη δεκαετία του 1990 ανακαινίστηκαν εκ βάθρων τα δωμάτια των υποτρόφων στον τρίτο όροφο, καθώς και οι εγκαταστάσεις υγιεινής. Οι ρωγμές που προκάλεσε ο σεισμός του 1999 στους σοβάδες στο εσωτερικό, αλλά και στις εξωτερικές όψεις, επιδιορθώθηκαν. Ακόμη, μία διαρροή νερού στην ταράτσα του πρώτου ορόφου είχε ως αποτέλεσμα ζημιές στη διακοσμημένη οροφή της Βιβλιοθήκης (**εικ. 62, 63**). Μετά την επιδιόρθωση της διαρροής και τη μόνωση της ταράτσας έγινε εκεί νέα πλακόστρωση το 2017. Όμως, απομένει ακόμη να πραγματοποιηθούν οι εργασίες αποκατάστασης της οροφής στη Βιβλιοθήκη, καθώς και ζημιών σε άλλες οροφograφίες εξαιτίας της εκ νέου εγκατάστασης κλιματισμού το έτος 2007.

Το 2017 ξεκίνησε η τεκμηρίωση των οροφωγραφιών σε όλο το κτήριο από την εταιρεία «Ιμάντωσις» (εικ. 64 α-γ). Η φωτογραμμετρική καταγραφή ακολουθείται από

την πιστή στο πρωτότυπο σχεδιαστική αποτύπωση των διακοσμητικών σχημάτων. Με βάση αυτές τις αποτυπώσεις, αφού ληφθούν υπόψη τα χρώματα που χρησιμοποιήθηκαν, αρχικά είναι δυνατόν αφενός να αποκατασταθούν οι οροφογραφίες και αφετέρου να δημιουργηθούν νέα σχέδια ακριβείας ολόκληρου του κτίσματος. Στόχος μας είναι να παρουσιάσουμε, με βάση τη συνολική τεκμηρίωσή του, ένα σχέδιο για τη συντήρηση και την παρουσίαση του κτηρίου, έτσι ώστε το Ινστιτούτο να μπορέσει να λάμψει με όλη του την ομορφιά το 2024, όταν θα εορτάσει τα 150 χρόνια παρουσίας του στην Ελλάδα.

62 Φωτογραφική λεπτομέρεια της οροφής που εικονίζεται στην εικ. 63, στην οποία διακρίνονται, εκτός από τις φθορές λόγω εισροής υδάτων, και ρωγμές στη ζωγραφική διακόσμηση

63 Η φωτογραμμετρική αποτύπωση απεικονίζει την οροφή, με τις φθορές της, σε έναν από τους παράπλευρους χώρους της Βιβλιοθήκης.

64 Τμήμα της ζωγραφικής διακόσμησης της οροφής στη Βιβλιοθήκη. Πάνω φωτογραφική και στο κέντρο σχεδιαστική αποτύπωση, κάτω ανασύνθεση της αρχικής διακόσμησης με αποκατάσταση των αρχικών χρωμάτων

Οι αισθητικές δίνες του τσιλλερικού κόσμου

Λίγα κτήρια εκφράζουν τόσο παραστατικά αλλά και τόσο ποιητικά την Αθήνα που άλλαζε, μετά το 1870, όσο το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο. Συνήθως το παρατηρώ από το απέναντι πεζοδρόμιο της Χαριλάου Τρικούπη από όπου μπορώ να δω την οδό Φειδίου να εκτείνεται. Ακριβώς στη γωνία, το κτήριο του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου ορθώνεται επιβλητικό και ανάλαφρο, ένα καλλιτέχνημα του αθηναϊκού 19ου αιώνα. Όπου και να το έβλεπα θα ψιθύριζα «Αθήνα», γιατί έχει όλα όσα έχουμε μάθει να συναιρούμε για να κατανοήσουμε με ένα απροσδιόριστο βάθος την ποικιλία αλλά και την πυκνότητα του αττικού νεοκλασικισμού. Ωστόσο, είναι ένα κτήριο αυτοτελές, ένα αστικό παλάτσο που αφηγείται το σημείο συνάντησης τριών Γερμανών της Αθήνας, του Wilhelm Dörpfeld, του Heinrich Schliemann και του Ernst Ziller.

Στα μάτια μου θα είναι πάντα ένα απαύγασμα της τσιλλερικής αισθητικής, του ρομαντικού εκείνου κόσμου που εισήγαγε στη μικρή Αθήνα ο Σάζωνας αρχιτέκτονας, εκείνος που έμελλε να αφιερωθεί στην υιοθετημένη πόλη του, με ένα τρόπο αυταπάρνης και αφοσίωσης, με έναν αέρα Αναγέννησης και σπέρματα Ρώμης, Φλωρεντίας, Δρέσδης και Αθήνας, των πυλώνων, δηλαδή, του δυτικού αισθητισμού. Αποκρυσταλλωμένο αυτόν τον κόσμο, σε δίνες αισθητικών νημάτων, τον αντικρίζω στην πρόσοψη (αλλά και στο εσωτερικό) του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου. Εστιάζω στους χρυσούς κύκνους στα κιγκλιδώματα των εξωστών, αλλά πάντα με ελκύει η διαμόρφωση της τελικής στάθμης, όπου κυριαρχούν οι ερυθρές μετόπες. Αυτές οι διακοσμητικές φρίζες, γεωμετρημένες σαν διαδήματα, ζώνουν το

κτήριο σαν πομπιανές στήλες και οργανώνουν το βλέμμα με άξονα την εναλλαγή ώχρας και κόκκινου που τρέχει σαν ζωφόρος. Είναι ένα τσιλλερικό σύμπαν.

Αναλογίζομαι την εντύπωση που θα προκαλούσε στους Αθηναίους την εποχή του Γεωργίου Α΄ και του Χαριλάου Τρικούπη αυτό το κτήριο. Με αυτοπεποίθηση, με χωνεμένη αστική συνείδηση, με διάλογο προς τον λατινικό και τευτονικό κόσμο, ελαφρυμένο με ελληνική χάρη, το κτήριο του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου συμβολίζει, με τον τρόπο του, την ωρίμανση της νεοκλασικής Αθήνας και το σταδιακό πέρασμά της σε ένα παλίμψηστο ρομαντικού ιδεώδους. Στην εποχή του θα ήταν ένα ψηλό και μεγαλόπρεπο κτήριο με εκείνη τη συγκρατημένη εξωστρέφεια που φίλτραρε τον υλικό πλούτο μέσα από το δίκτυ ενός πνευματικού ουμανισμού. Λίγο πιο κάτω στην οδό Φειδίου υπήρχε ήδη από τα χρόνια του Όθωνα η παλιά οικία του Αυστριακού πρέσβη Prokesch von Osten (**εικ. 27**). Στην οδό Πανεπιστημίου βρισκόταν το παλαιό Αρσάκειο, η ελληνική απάντηση του Λύσανδρου Καυταντζόγλου στον διεθνή κλασικισμό (**εικ. 30**). Και στην Ομόνοια, λίγα χρόνια μετά, θα χτίζονταν τα δίδυμα κτήρια, το «Μπάγκειον» και ο «Μέγας Αλέξανδρος», που θα επαλάμβαναν το οπτικό παιχνίδι με τις ερυθρές μετόπες.

Σήμερα, το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο είναι μέρος της αθηναϊκής ποικιλίας και στο σημείο από το οποίο το αντικρίζω διαγωνίως θυμάμαι ότι έως πριν από λίγες δεκαετίες βρισκόταν η Γαλλική Σχολή του Αγίου Ιωσήφ. Αυτό το μείγμα της Αθήνας δίνει ενίοτε την αίσθηση ότι σε τούτη την άκρη της Ευρώπης διασταυρώθηκαν κάποτε αισθητικά ρεύματα και πνευματικά οράματα. Ένα σημείο τομής είναι και το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο. Αναφύεται σαν μία αθηναϊκή οφθαλμαπάτη.

Αναμνήσεις από μια άλλη εποχή

Ήταν γύρω στα μέσα της δεκαετίας του 1950 όταν πρωτοπάτησα το πόδι μου στο Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο της Αθήνας, με προτροπή του Χρήστου και της Σέμνης Καρούζου. Στις αποσκευές μου είχα μια δική τους σύσταση προς τον Αιμίλιο Kunze, τον τότε Διευθυντή του (εικ. 24), όσες πολύτιμες εμπειρίες, με τη δική τους πάντα καθοδήγηση, απέκτησα από τη μεταπολεμική ανασύσταση, την επανίδρυση ουσιαστικά του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, καθώς και την επικείμενη μετάβασή μου στη Θεσσαλονίκη όπου, με δική τους επίσης υπόδειξη, θα φοιτούσα στη Φιλοσοφική Σχολή. Από τότε, σε όλη τη διάρκεια των σπουδών και της μετέπειτα σταδιοδρομίας μου, δεν έπαψα ποτέ να καταφεύγω στη Βιβλιοθήκη του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου. Μαζί με τους περισσότερους απ' όσους συναδέλφους της γενιάς μου, καθημερινά περίπου, γέμιζαν τη φιλόξενη αυτή αίθουσα.

Εκείνα τα χρόνια η Βιβλιοθήκη του Ινστιτούτου έσφυζε έως αργά τα βράδια από τον πολύ κόσμο (εικ. 65). Θυμάμαι τα τραπέζια της υπερφορτωμένα και από τις δύο πλευρές με βιβλία, όπως θυμάμαι και τον αξέχαστο Αιμίλιο Kunze να περνά ανάμεσά τους σε τακτικά διαστήματα, σκύβοντας πάνω από τους αναγνώστες για να καλνσπερίσει, κυρίως όμως για να συμβουλευθεί και να κατευθύνει τους νεοσσούς της επιστημονικής έρευνας στους ασφαλέστερους δρόμους της θεώρησης των αντικειμένων. Για μένα μάλιστα είχε μια ξεχωριστή συμπάθεια, επειδή ήξερε πως η γυναίκα του, η Αθηνά Δρίνη, ήταν από τα νιάτα της συνδεδεμένη στενά με την οικογένειά μου. Ότι όχι μόνο τα αδέρφια της και ο πατέρας μου υπήρξαν αγαπημένοι φίλοι και συμφοιτητές, αλλά και ότι ο δικός της πατέρας με τον παππού μου ήταν αχώριστοι, από την εποχή που σπούδαζαν πολιτικοί μηχανικοί στη Louvain.

Θα σταθώ και άλλο στον περιφερόμενο, αρειμανίως καπνίζοντα τότε, Αιμίλιο Kunze, για να υπενθυμίσω ότι το ίδιο ακριβώς έκαναν και οι περισσότεροι από τους εργαζόμενους στη Βιβλιοθήκη μελετητές (εικ. 66). Ας μη νομιστεί όμως ότι μόνο για αυτό, αλλά και ως αμετανόητος καπνιστής ο ίδιος, αναπολώ μια πραγματικά αξέχαστη περίοδο ελευθερίας, καθώς και την ανεπανάληπτα έξοχη ατμόσφαιρα της άνεσης και της επικοινωνίας που επρόκειτο να σβήσει με την αποχώρησή του την

65 ◀ Διάσημοι αναγνώστες στη Βιβλιοθήκη το 1956, από αριστερά προς δεξιά: Alfred Mallwitz, Ilse Kleemann, Christian Habicht

66 Με αφορμή τον εορτασμό για τα εκατό χρόνια του παρارتήματος της Αθήνας η Κεντρική Διεύθυνση συνεδρίασε στη Βιβλιοθήκη. Τότε επιτρεπόταν ακόμη το κάπνισμα.

21η Απριλίου του 1967. Γιατί είναι πολλά και όσα άλλα έχουν έκτοτε καρφωθεί στη μνήμη μου από ένα υπόδειγμα πνευματικής λειτουργίας με ενσυνείδητη την ιερότητα της αποστολής του. Αυτός ήταν άλλωστε και ο κυριότερος από τους λόγους της έλξεως που ασκούσε το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο της Αθήνας, γι' αυτό και συχνότατα συναντούσαμε τότε εκεί, στα βιβλιοστάσια και στους δελτιοκαταλόγους, στη φωτοθήκη και στο αναγνωστήριο κάποια από τα πιο μυθικά, τα πιο ιερά τέρατα της κλασικής αρχαιολογίας, όπως τον Ernst Buschor και τον Hans Möbius λ.χ., τον Ernst Langlotz, τον Walter-Herwig Schuchhardt και τον Karl Schefold.

Η κατάσταση που περιγράφω σε εντελώς αδρές γραμμές δεν αλλοιώθηκε βεβαίως στα μεταδικτατορικά χρόνια, επί των ημερών του Ulf Jantzen ή του Helmut Kyrieleis παραδείγματος χάριν, όπως δεν αλλοιώθηκε και στις μέρες μας εξάλλου, έχοντας πλέον περάσει σε πιο τρυφερά, εξίσου όμως υπεύθυνα και στιβαρά γυναικεία χέρια. Ό,τι άλλαξε ανεπιστρεπτί, φοβάμαι, είναι η σύσταση του αναγνωστικού κοινού της Βιβλιοθήκης και ο αριθμός του αναγνωστικού της κοινού. Γιατί δεν έχει μόνο λιγοστέψει αισθητά η παλιότερη γενιά, η οποία εξακολουθεί να την επισκέπτεται, αλλά και η νεότερη, επιλέγοντας υποθέτω τον συρμό της προσφυγής στη «σοφία» του Διαδικτύου.

67 Στη Βιβλιοθήκη

Η Βιβλιοθήκη σήμερα

Η σύνθεση των επισκεπτών του ΓΑΙ Αθηνών έχει μεταβληθεί τα τελευταία χρόνια. Πολλοί μακρόχρονοι και πιστοί αναγνώστες της παλαιότερης γενιάς, στην οποία ανήκαν φημισμένοι επιστήμονες όπως ο Luigi Beschi, ο Γιώργος Δεσπίνης και ο μόλις πρόσφατα αποβιώσας Άγγελος Δεληβορριάς, συγγραφείς του τελευταίου δοκιμίου, έφυγαν από κοντά μας. Άλλοι μεγαλύτεροι σε ηλικία αρχαιολόγοι εξακολουθούν να εμπλουτίζουν το φάσμα των αναγνωστών και να καλλιεργούν την επαφή με νεότερους συναδέλφους. Μετά την εγκατάσταση το 2017 συστήματος WiFi στη Βιβλιοθήκη και στους υπόλοιπους χώρους του Ινστιτούτου οι νεότερες γενιές χρησιμοποιούν και πάλι εντατικά τη Βιβλιοθήκη. Ειδικά κατά τη διάρκεια των διαλέξεων, των σεμιναρίων (workshops) και άλλων εκδηλώσεων έχουν την ευκαιρία να γνωρίσουν και να εκτιμήσουν τους φιλόξενους χώρους του ΓΑΙ και τα προτερήματα της Βιβλιοθήκης.

68 Για τις μεγαλύτερες εκδηλώσεις που προσελκύουν μεγάλο κοινό πρέπει να αδειάσει από τα έπιπλα της κεντρική αίθουσα της Βιβλιοθήκης και να στηθούν καρέκλες. Εδώ η Θερινή Εορτή του έτους 2015.

Σχετικά με τους συγγραφείς

Ο **Νίκος Βατόπουλος** είναι δημοσιογράφος στο πολιτιστικό τμήμα της «Καθημερινής» και ασχολείται συχνά στα γραπτά του με ιστορικά κτήρια της Αθήνας.

Ο **Άγγελος Δεληβορριάς** υπήρξε για πολλά χρόνια, έως τη συνταξιοδότησή του, Διευθυντής του Μουσείου Μπενάκη. Από την εποχή των σπουδών του στο Freiburg και της εκπόνησης της διδακτορικής του διατριβής στην κλασική αρχαιολογία στο Tübingen διατηρούσε στενές σχέσεις με το ΓΑΙ. Απεβίωσε τον Απρίλιο 2018.

Ο **Hermann J. Kienast** είναι ερευνητής της ιστορίας της αρχιτεκτονικής και εργάστηκε έως το 2005 ως Β΄ Διευθυντής του ΓΑΙ Αθηνών. Έχει ασχοληθεί πολλά χρόνια με το κτήριο του Ινστιτούτου και με νεοκλασικά κτήρια της Αθήνας.

Ο **Θεμιστοκλής Μπιλής** εργάζεται στο ΓΑΙ Αθηνών, στον τομέα της αρχιτεκτονικής, της προστασίας των μνημείων και της έρευνας της ιστορίας της αρχιτεκτονικής.

Ο **Μάνος Μπίρης** είναι ομότιμος καθηγητής της Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής στο ΕΜΠ. Έχει συγγράψει διάφορα βιβλία για τη νεοκλασική αρχιτεκτονική της Αθήνας, που αποτελούν έργα αναφοράς για το θέμα.

Ο **Κωνσταντίνος Π. Μυλωνάς** είχε ένα σημαντικό αρχιτεκτονικό γραφείο και είναι ομότιμος καθηγητής Αρχιτεκτονικής στο ΕΜΠ. Έχει αναλάβει ο ίδιος οικοδομικά έργα, καθώς και έργα αποκατάστασης, στο κτήριο του ΓΑΙ Αθηνών.

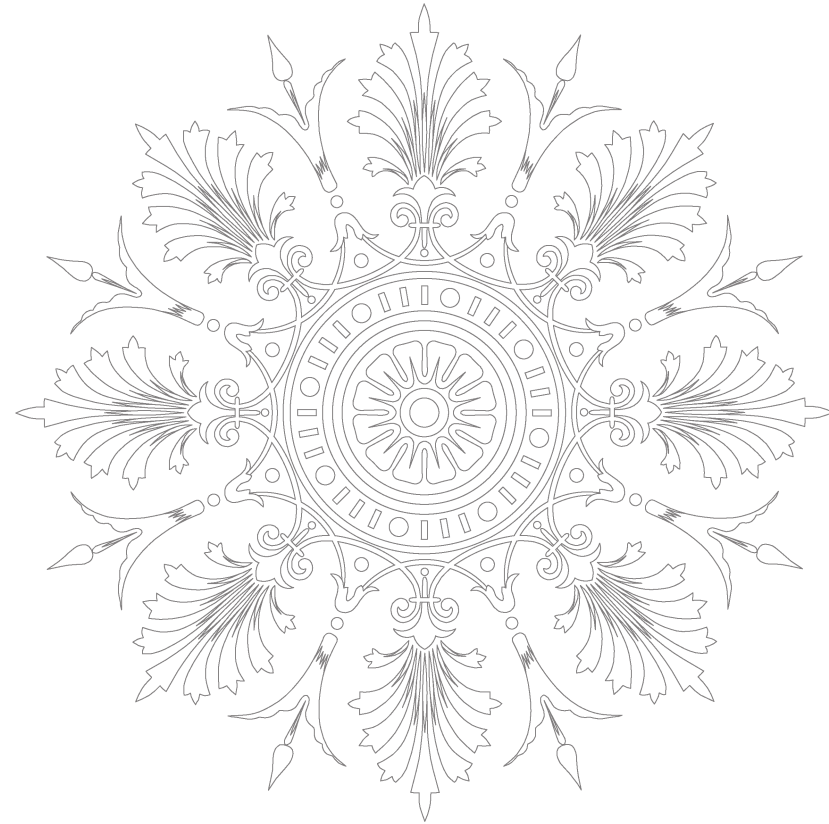
Η **Katja Sporn** είναι κλασική αρχαιολόγος και από το 2014 Α΄ Διευθύντρια του παραρτήματος Αθηνών του ΓΑΙ.

Επιλεγμένη βιβλιογραφία

- Μ. Καρδαμίτση-Αδάμη, Αθηναϊκός κλασικισμός (Αθήνα 1996)
- Μ. Κασσιμάτη (επιμ.), Ερνέστος Τσίλλερ αρχιτέκτων (1837–1923). Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, 22 Μαρτίου – 30 Αυγούστου 2010 (Αθήνα 2010)
- Γ. Σ. Κορρές, Αί επιγραφαι τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Ἀθηνῶν, Πλάτων 28, 1976, 252–264
- Μ. Κορρές (επιμ.), Οι πρώτοι χάρτες της πόλεως των Αθηνών: Fauvel 1787, Κλεάνθης – Schaubert 1831–1832, Weiler 1834, Schaubert – Stauffert 1836, Stauffert 1836–1837, F. Altenhofen 1837, «Επιτροπή 1847» (Αθήνα 2010)
- Θ. Μπιλής, Το κτήριο του ΔΑΙ και η πόλη των Αθηνών, AtheNea 2017, 12–15
- Κ. Μπίρης, Αἱ Ἀθήναι. Ἀπὸ τοῦ 19ου εἰς τὸν 20ὸν αἰῶνα (Αθήνα 1966)
- Μ. Μπίρης, Μισὸς αἰώνας αθηναϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς: 1875–1925 (Αθήνα 1987)
- Κ. Π. Μυλωνάς, Η αποκατάσταση των ὄψεων του Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Αθηνῶν, Θέματα Χώρου και Τεχνῶν 20, 1989, 26–29
- Δ. Ορφανουδάκης, Η κατοικία Prokesch von Osten στην Αθήνα και οι διαδοχικές χρήσεις της (1836–1971) Ελληνικό Ωδείο (1919–1971) (Πειραιάς 1997)
- Δ. Παπαστάμος, Ἐρνέστος Τσίλλερ. Προσπάθεια μονογραφίας (Αθήνα 1973)
- Ι. Τραυλός, Νεοκλασικὴ ἀρχιτεκτονικὴ στὴν Ἑλλάδα (Αθήνα 1967)
- W. Dörpfeld, Σταθμοὶ τῆς ζωῆς μου (επιμ. Κ. Goebel – Χ. Παπαδάτου-Γιαννοπούλου, Πάτρα 2010)
- K. Fittschen, Die Gründung des Deutschen Archäologischen Instituts in Athen, Ernst Curtius (1814–1896) zum Gedächtnis, AM 111, 1996, 1–44
- N. Hellner, Ο οικοδομικός πυρήνας του Παραρτήματος Αθηνών, AtheNea 2015/2016, 12–16
- U. Jantzen, Einhundert Jahre Athener Institut, 1874–1974, Das Deutsche Archäologische Institut, Geschichte und Dokumente 10 (Mainz 1986)
- A. Kankaleit, Η ιστορία του Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Αθηνῶν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ναζιστικῆς περιόδου, Θέματα Αρχαιολογίας 2018, 64–87
- M. Kardamitsi-Adami, Classical Revival. The Architecture of Ernst Ziller 1837–1923 (Athens 2006)
- H. Kyrieleis, Abteilung Athen, στο: K. Bittel – W. Deichmann – W. Grünhagen – W. Kaiser – T. Kraus – H. Kyrieleis, Beiträge zur Geschichte des Deutschen Archäologischen Instituts 1929 bis 1979, Teil I (Mainz 1979) 41–64
- W.-D. Niemeier, Γερμανικό Ἀρχαιολογικό Ἰνστιτούτο Αθηνῶν, στο: Ε. Κόρκα (επιμ.), Ξένες Αρχαιολογικές Σχολές στην Ελλάδα ἀπὸ τὸν 19ο στὸν 21ο αἰῶνα (Αθήνα 2007) 88–101

Προέλευση εικόνων

Εξώφυλλο	D-DAI-ATH-2018-13636 (Φωτογραφία: H. P. Birk)	Εικ. 20	D-DAI-Zentrale-7137 (Φωτογραφία: ανωνύμου)	Εικ. 47	D-DAI-ATH-1990-0118 (Φωτογραφία: ανωνύμου)
Εξώφυλλο,		Εικ. 21, 22	D-DAI-ATH-Archiv-IG-00303	Εικ. 48	D-DAI-ATH-Athen Varia 586 (Φωτογραφία: E. Kunze)
β' όψη	D-DAI-ATH-1990-0119 (Φωτογραφία: ανωνύμου)	Εικ. 23	Κρατική Βιβλιοθήκη Βαυαρίας, Μόναχο/Φωτογραφικό Αρχείο Hoffmann 35220	Εικ. 49	D-DAI-ATH-2018-13641 (Σχέδιο: Ιμάντωσης)
Οπισθόφυλλο,		Εικ. 24	Ιδιωτικό Αρχείο E. Kunze-Götte	Εικ. 50	D-DAI-ATH-2018-13642 (Ορθοφωτογραφία: Ιμάντωσης)
β' όψη	D-DAI-ATH-Athen-Varia-0581 (Φωτογραφία: E. Kunze)	Εικ. 25	D-DAI-ATH-Athen-Bauten-0569 (Φωτογραφία: E.-M. Czako)	Εικ. 51	Σχέδιο: Θ. Μπιλής
Οπισθόφυλλο	D-DAI-ATH-2018-13637 (Σχέδιο: Ιμάντωσης)	Εικ. 26	E. Curtius – J. Kaupert, Karten von Attika (Berlin 1903) φύλλο 1, ειδική έκδοση (απόσπασμα)	Εικ. 52	Σχέδιο: Θ. Μπιλής, βασισμένο στα Μ. Κορρές (επιμ.), Οι πρώτοι χάρτες της πόλης των Αθηνών (Αθήνα 2010) 225 εικ. 6.4 φύλλο 1· 263 εικ. 6.10 φύλλο 2· 279 εικ. 6.11. E. Curtius – J. A. Kaupert, Karten von Attika, Karten (Berlin 1903) φύλλο I
Εικ. σελίδα 2	D-DAI-ATH-2018-13628 (Ορθοφωτογραφία: Ιμάντωσης)	Εικ. 27	Σχέδιο: Θ. Μπιλής	Εικ. 53	© Φωτογραφικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, 2_6949
Εικ. σελίδα 3	Βασισμένο στο D-DAI-ATH-2018-13638 (Σχέδιο Ιμάντωσης)	Εικ. 28	D-DAI-ATH-Archiv-LK-00001	Εικ. 54	D-DAI-ATH-1990-0666 (Φωτογραφία: ανωνύμου)
Εικ. σελίδα 7	D-DAI-ATH-2018-13639 (Σχέδιο: Ιμάντωσης)	Εικ. 29	© Μουσείο Μπενάκη/Φωτογραφικό Αρχείο της Νεοελληνικής Ιστορικής Συλλογής Κωνσταντίνου Τρίπου	Εικ. 55	Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, χωρίς αρ. ευρ.
Εικ. 1	D-DAI-ATH-1985-0351 (Φωτογραφία: W. Dörpfeld)	Εικ. 30	D-DAI-ATH -RLM-11926, επεξεργασμένη από τον Θ. Μπιλή, γραφιστική επιμέλεια J. Engelhardt	Εικ. 56	D-DAI-ATH-Archiv-Z-02855 (W. Dörpfeld)
Εικ. 2	D-DAI-ATH-Archiv-IG-00126	Εικ. 31α-δ	Σχέδιο: Θ. Μπιλής	Εικ. 57	Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου Ziller 74
Εικ. 3	D-DAI-ATH-1990-0114 (Φωτογραφία: ανωνύμου)	Εικ. 32	Σχέδιο: K. Μυλωνάς, H. E. Senkoffsky	Εικ. 58	D-DAI-ATH-Archiv-V-00001_00001A (W. Dörpfeld)
Εικ. 4	D-DAI-ATH-Olympia-0120 (Φωτογραφία: ανωνύμου)	Εικ. 33	D-DAI-ATH-2018-13636 (Φωτογραφία: H. P. Birk)	Εικ. 59	D-DAI-ATH-Archiv-InstGesch-00733
Εικ. 5	D-DAI-ATH-Athen-Varia-0583 (Φωτογραφία: E. Kunze)	Εικ. 34	D-DAI-ATH-Athen-Varia-0582 (Φωτογραφία: E. Kunze)	Εικ. 60	D-DAI-ATH-1983-0568 (Φωτογραφία: G. Hellner)
Εικ. 6	Δημοτικό Αρχείο Wuppertal, Αρχείο Dörpfeld	Εικ. 35	D-DAI-ATH-1973-01122 (Φωτογραφία: ανωνύμου)	Εικ. 61	D-DAI-ATH-Archiv-IG-00196, D-DAI-ATH-Archiv-IG-00215
Εικ. 7	P. Wolters – G. Bruns, Das Kabirenheiligtum bei Theben I (Berlin 1940) πίν. 2 (Αποτύπωση: W. Dörpfeld – Σχέδιο: W. Wilsberg)	Εικ. 36	D-DAI-ATH-2017-30163 (Φωτογραφία: Α. Κουριαντάκης)	Εικ. 62	D-DAI-ATH-2017-30188 (Φωτογραφία: Α. Κουριαντάκης)
Εικ. 8	D-DAI-ATH-Archiv-Wolters-00001	Εικ. 37	Σχέδιο: K. Μυλωνάς (απόσπασμα)	Εικ. 63	D-DAI-ATH-2018-13626 (Ορθοφωτογραφία: Ιμάντωσης)
Εικ. 9	Χάρτης: H. P. Birk	Εικ. 38	D-DAI-ATH-2018-13640 (Σχέδιο: Ιμάντωσης)	Εικ. 64α	D-DAI-ATH-2018-13629 (Ορθοφωτογραφία: Ιμάντωσης)
Εικ. 10	D-DAI-ATH-2017-00460 (Φωτογραφία: Σ. Γεσαφίδης)	Εικ. 39	D-DAI-ATH-2018-13635 (Φωτογραφία: H. P. Birk)	Εικ. 64β	D-DAI-ATH-2018-13643 (Σχέδιο: Ιμάντωσης)
Εικ. 11	Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδας (Φωτογραφία: N. E. Μανιαδάκης – Α. Παπαδημητρίου)	Εικ. 40	Σχέδιο: Θ. Μπιλής	Εικ. 64γ	D-DAI-ATH-2018-13644 (Σχέδιο: Ιμάντωσης)
Εικ. 12	Φωτογραφία: K. Φραγκιάς	Εικ. 41	D-DAI-ATH-2017-30183 (Φωτογραφία: Α. Κουριαντάκης)	Εικ. 65	D-DAI-ATH-Bauten-568 (Φωτογραφία: E.-M. Czako)
Εικ. 13	D-DAI-ATH-2017-00456 (Φωτογραφία: I. Geske)	Εικ. 42	D-DAI-ATH-2017-30084 (Φωτογραφία: Α. Κουριαντάκης)	Εικ. 66	D-DAI-ATH-1974-2278 (Φωτογραφία: T. Τσίμας)
Εικ. 14	D-DAI-ATH-2017-04084 (Φωτογραφία: Σ. Γεσαφίδης/ H. P. Birk)	Εικ. 43	D-DAI-ATH-2017-30181 (Φωτογραφία: Α. Κουριαντάκης)	Εικ. 67	D-DAI-ATH-2017-30017 (Φωτογραφία: Α. Κουριαντάκης)
Εικ. 15	D-DAI-ATH-Archiv-IG-00049 (W. Dörpfeld)	Εικ. 44	D-DAI-ATH-2015-966 (Φωτογραφία: H. P. Birk)	Εικ. 68	D-DAI-ATH-2015-00738 (Φωτογραφία: J. Fuchs)
Εικ. 16	D-DAI-ATH-Archiv-Z-02881 (W. Dörpfeld)	Εικ. 45	D-DAI-ATH-2017-30216 (Φωτογραφία: Α. Κουριαντάκης)	Εικ. 69	D-DAI-ATH-2018-13645 (Σχέδιο: Ιμάντωσης)
Εικ. 17	D-DAI-ATH-Archiv-Z-02882 (W. Dörpfeld)	Εικ. 46	D-DAI-ATH-2018-13629 (Ορθοφωτογραφία: Ιμάντωσης)		
Εικ. 18	D-DAI-ATH-Archiv-Z-02847 (W. Dörpfeld)				
Εικ. 19	D-DAI-ATH-Archiv-Z-02885 (W. Dörpfeld)				

ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΟΞΤΙΣ ΕΥΤΥΧΩΝ ΟΙΚΟΙ ΜΕΝΕΙ

ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΑΘΗΝΑ

ISBN: 978-618-83873-1-7